

Pierre Broué

Motorsågsmassakern

Detta är kapitel nr 32 ur Broués stora arbete om den Kommunistiska internationalen. Det handlar om hur terrorn under andra hälften av 30-talet drabbade Komintern.

Översättningen (från franska) är utförd av Björn-Erik Rosin

Efter Stalins död och inledningen av vad som då kallades ”avstaliniseringen” började man skymta en del ljuspunkter i det som utspelades i Sovjetunionen och i Internationalens ledning under den sista perioden. Dels framgick att det förekommit motstånd inom apparaten mot den nya politik, som hade antagits vid Kominterns sjunde kongress, dels att en hel rad personer med kontakter med Komintern hade drabbats av repressionen, avlägsnats från ledande poster och därefter försvunnit utan någon offentlig rättegång.

En länge obemärkt utrensning

Det var givetvis inget specifikt för Komintern, eftersom det var den epok som kallades de stora utrensningarna, av ryssarna döpt till *Jezjovtjina* efter namnet på den som för Stalins räkning ledde det hela, Nikolaj Jezjov. Komintern drabbades på samma sätt som partiet, statsapparaten, armén och NKVD. Utrensningen inom Kominterns led i Sovjetunionen var likväl av särskilt dramatisk karaktär såtillvida som den framför allt drabbade utländska kommunister varav flertalet var politiska flyktingar som hade flytt undan förföljelse, domar och hot till livet. Det var personer som flytt högerdiktaturer i angränsande länder som Polen, Bulgarien, Rumänien, de baltiska staterna men även Mussolinis fascistregim och även Hitlers.

Vidden av denna massiva utrensning har inte helt beräknats i Väst. Det förekom inga stora rättegångar. Tidningarna talade nästan inte om elimineringen av dessa personer och det var snarast det att namnen på de mest kända slutade nämnas i pressen som kom att dra till sig uppmärksamheten från några specialister. Sanningen skulle inte uppdagas annat än droppvis årtal efteråt för exempelvis ungrarna, när dödsåren för ungerska kommunister framgick i index till Béla Kuns arbeten sedan denne hade återupprättats: de biografiska notiserna om de av hans kamrater, som avrättats under denna period och blivit återupprättade samtidigt med honom, avslutades med den hycklande formuleringen ”död som offer för fiendens förtal”. De män och kvinnor som hade vistats i Moskva skulle i sina memoarer återkomma till den ångestfyllda stämningen på hotell Lux, NKVD:s räder på natten eller i gryningen, avresorna utan återvändo. Här och där finns intressanta skildringar av den enes eller andres fall. Vi ska försöka visa hur historikern något har kunnat återställa klockan med hjälp av avslöjandena om två arresteringar, av Béla Kun och av Pjatnitskij.

Béla Kuns fall

Finländaren Arvo Tuominen, som fram till 1939 hade varit medlem av Internationalens exekutiv och dess presidium, har i sina memoarer skildrat en plågsam scen av hur Béla Kuns fall började – en händelse som G Borsanyi på grundval av fragment från protokollet anger ska ha inträffat den 5 september 1936 – på ett möte lett av Dimitrov och efter en rapport från Manuilskij om ”affären Kun”, den enda punkten på dagordningen. Den senare hade omedelbart insett vad som var i görningen: rapportören omnämnde inte honom längre som ”kamrat Kun” utan som ”medborgare Kun”. Han ställdes inför ett cirkulär adresserat till det underjordiska partiet i Ungern, där det stod skrivet – av honom – att det sovjetiska kommunistpartiet var ”illa representerat inom Komintern”. Detta var, sade Manuilskij, en direkt attack på

Stalin, som ju just var en av representanterna. Tuominen återger Béla Kuns våldsamma reaktion och att han ropat: ”Jag har inte avsett kamrat Stalin, utan dig, Manuilskij, och Moskvin. Ni är Kominterns sekreterare och ni är dåliga bolsjeviker. Nog vet jag, att Stalin är presidiemedlem, liksom Zjdanov och Jezjov, men de besöker sällan konferenserna. De är goda bolsjeviker, världens bästa, men du, Manuilskij, är ingen bolsjevik.”¹ Tuominen återger den verbala duellen som de övriga medlemmarna av presidiet, Kuusinen, Gottwald, Pieck, Togliatti, Florin, Wang Ming och han själv åhörde under tystnad. Mot slutet skriver han:

När duellen var slut, ringde Dimitrov i en klocka, förklarade att mötet var avslutat samt att medborgaren Béla Kuns sak skulle överlämnas till en tremannakommitté för behandling. Till dess, d.v.s. tills saken undersökts, skulle han avhållas från alla förtroendeuppdrag i Ungerns kommunistiska parti och i Komintern.

Sammanträdet var slut. Béla Kun fick avlägsna sig, men då han steg ut genom dörren till mötes-salen, lade två GPU-män vantarna på honom. Sedan hördes ingenting om Béla Kun. Hans sak behandlades aldrig mera inom Komintern. Men ryktet gjorde gällande, att han blivit skjuten.²

Allt detta framstår som väl uppdyktat. I själva verket befann sig Béla Kun i frihet ytterligare några månader, och inte bara den tid han behövde för att, på begäran av Stalin, i en intervju med en utländsk journalist dementera att han hade hamnat i onåd. Efter sin arrestering, som för övrigt skedde senare än Tuominen anger, den 29 juni 1937, tillbringade han flera månader i Lefortovofängelset i händerna på NKVD – framför allt en officer vid namn Osmolovskij – som försökte dra ur honom en bekännelse, vilket han motsatte sig med storartad energi. Det är känt att han vid flera tillfällen tvingades att stå på ett ben i över tio timmar; han var likblek och oigenkännelig, enligt vad hans olycksbroder, generalen Muklevitj, vittnat om, om man får tro Robert Conquest. Han höll ut länge. Han överfördes sedan till Butyrka. Dagen för hans avrättning, som först angetts till den 29 november 1939 korrigerades ett halvsekel senare, 1989, av tidningarna. Därefter är det officiella dödsdatumet – avrättningen av honom om man så vill – den 29 augusti 1939, dagen efter det att han blivit dömd för ”trotskism”.

Affären Pjatskij

Avslöjandena om likvideringen av Pjatskij kom senare, och direkt från Sovjetunionen. I sitt arbete *samizdat* uppger historikern Antonov-Ovsejenko att Pjatskij kvällen före central-kommitténs plenum i juni över en kopp te hade samtalat med två andra kamrater och att de kommit överens om att det var nödvändigt att få plenarmötet att sätta stopp för terrorn och avlägsna Stalin från posten som generalsekreterare. Det hela hade avslöjats av en av de tre, Filatov. Stalin lät arrestera samtliga. Pjatskij hamnade i cell 96 i Lefortovofängelset och blev grymt torterad av GPU-mannen Langfang under 18 förhör. En av hans olyckskamrater, citerad av Antonov-Ovsejenko, kom med följande vittnesbörd:

Han anklagades för följande brott:

- a) vid urvalet av kadrer för broderpartier hade han placerat en provokatör i vart och ett av dem;
- b) han hade smugit in trotskistiska formuleringar i böcker översatta till främmande språk samt i verk av Marx, Engels, Lenin och Stalin;
- c) han hade kapat åt sig 30 000 rubel avsedda för ett förlag.³

¹ Arvo Tuominen, *The Bells of the Kremlin*, s. 221-222. [sv. [Kremls klockor](#), s. 104]

² *Ibid.*, s. 222, *Kremls klockor* s 105 [Det är svenska versionen som citeras. I engelska upplagan står det Manuilsky i stället för Dimitrov. Boken *Enemies within the Gates?* av W J Case (2001), s. 326-343 innehåller en utförlig redogörelse för affären Kun kompletterat med flera Komintern-dokument som rör frågan]

³ Antonov-Ovsejenko, *The Time of Stalin*, s. 127-128

I själva verket, vilket skulle uppdragas senare, under *perestrojkan*, hade Pjatsnitskij haft det sällsynta kuraget att ta till orda vid plenarmötet i juni 1937, ta ställning mot att Bucharin och dennes vänner blivit fysiskt undanröjda, och sagt att det hade räckt med att utesluta dem. Han hade likaledes ifrågasatt det berättigade i beslutet att förse Jezjov med speciella maktbefogenheter. Dagen därpå hade Jezjov gått i svaromål och hävdade att han hade bevis för att Pjatsnitskij hade arbetat för Ochranan. Och mötet hade antagit en resolution där man förklarat att man inte längre hade förtroende för Pjatsnitskij, varpå han hade arresterats.⁴

Därefter har pusselbitarna börjat falla på plats. Man har börjat misstänka att Stalin hade planerat en rättegång mot ”spioner” inom Komintern; Dimitrov verkar i april 1937 ha sagt att organisationen var helt inpyrd av sådana. Motståndet från eventuella anklagade, framför allt Béla Kun och Pjatsnitskij, omöjliggjorde detta. Man fick överge planerna. Männen blev avrättade på skilda håll och vid olika tillfällen. 1992 utkom boken *Chronique d'une déraison* av Julia Pjatsnitskaja, änka efter Pjatsnitskij. Den innehåller värdefulla uppgifter om deras son, den nu bortgångne Igor, som vi hade äran att få träffa i Moskva strax före hans död. Boken innehåller en skildring av plenarmötet den 23 juni, baserad på uppgifter från Vladimir Guberman som vid denna tid var sekreterare åt Kaganovitj. Stalin hade inledningsvis krävt fysisk likvidering av alla representanter för högeroppositionen och att Jezjov skulle tilldelas speciella maktbefogenheter för att bekämpa kontrarevolutionen.⁵ Pjatsnitskij hade vänt sig mot att högern skulle undanröjas fysiskt och krävt en särskild kontroll av Jezjov, ”vars förhörsmetoder han fått kännedom om”. Den 7 juli 1937 blev han arresterad av Jezjov.⁶ I sina anteckningar tillför Igor Pjatsnitskij åtskilligt. Han uppger att Jezjov i sin replik till Pjatsnitskij den 25 juni hade anklagat denne för ”trotskism” och som stöd för detta citerat vittnesmål av de redan inspärrade Béla Kun och Knorin.⁷ Senare blev han även utpekad av Abramov, Melnikov och Tjernomordik. Under de två första månaderna blev han svårt misshandlad och utsatt för förhör i 200 timmar. Han hade dock bestämt sig ”för att inte erkänna vad han inte gjort”. Mellan den 10 april och 27 juli 1938 utsattes han i Lefortovofängelset för 72 icke protokollförda förhör och sammanlagt 220 timmar av systematisk misshandel.⁸ Igor Pjatsnitskij omnämner att åklagaren Terechov i förtroende sagt att det bland de åtalade från Komintern ”praktiskt taget inte fanns några fiender”.⁹ Som bilaga publicerar han ett vittnesbörd från Pjatsnitskijs cellkamrat Aron Tiomkin, som tidigare citerats, och som där fått höra om ”tekoppshistorien” med Filatov, angivaren, och Kaminskij, en vän till Rakovskij som på plenarmötet röstat som Pjatsnitskij, vilket också skulle kosta honom livet.¹⁰ Pjatsnitskij hade inte talat om vad som sagts under detta korta samtal, men däremot bekräftat att han mycket riktigt blivit angiven av Filatov. Den 29 juli 1938 avrättades han efter att utredningen av hans fall avslutats sedan flera veckor tillbaka.¹¹

”Sammansvärjningen” inom Komintern

1993 kunde vi och Bernhard Bayerlein i Leipzig sammanträffa med en veteran inom KPD, specialisten på ekonomiska frågor, Günter Reimann, som hade varit knuten till Internationalsens apparat. Han talade om sin resa till Moskva 1932, då han hade konstaterat att det uppstått ett pyrande missnöje med Stalin inom apparaten, under vad han kallade ”Moskva-våren”, och han hävdade att han i samband med denna vistelse haft kontakter med vad han

⁴ *Moscow News*, 10 april 1988.

⁵ I Pjatsnitskaia, *Chronique d'une déraison, Moscou 1937-1938*, s. 14-17.

⁶ Citerat av Antonov-Ovsejenko, *a.a.*, s. 127-128.

⁷ I Pjatsnitskaia, *a.a.*, s. 20.

⁸ *Ibid.*, s. 21.

⁹ *Ibid.*, s. 101.

¹⁰ *Ibid.*, s. 173-180.

¹¹ *Ibid.*, s. 177.

kallade ”en politisk sammansvärjning” under ledning av Pjatsnitskij och Béla Kun. Enligt honom hade det gått ut på att få med sig hela ledningen för Internationalen och för partierna på att avsätta Stalin och ersätta honom med Bucharin, vars inriktning på att minska spänningarna och lugna ned läget, en andra NEP kort sagt, skulle möjliggöra ett närmande mellan olika fraktioner och tendenser. Han kände inte till hur det hela hade avlöpt, eftersom han, när Hitler tagit makten i Tyskland, valt att bosätta sig i Västeuropa efter att ha fått reda på att flera av hans närmaste kamrater blivit fängslade i Sovjetunionen. Några månader efter vårt sammanträffande utkom Günter Reimanns bok *Berlin-Moskau 1932*. Han skildrade där sitt samtal med Smoljanskij på exekutiven och att man beställt en undersökning av honom om situationen för arbetarna i Tyskland samt en efterföljande diskussion:

Den ryska ledningen för Komintern, med ungraren Béla Kun i spetsen, ville ifrågasätta staliniseringen av det tyska partiet, och man förväntade sig inte att Stalin skulle göra det. Genom införande av en andra NEP – utan Stalin – ville Kominterns exekutivkommitté befria rörelsen från stalinismens tvångströja. En ny partiledning, vald av medlemmarna, skulle börja samarbeta med vänstern inom socialdemokratin och vinna tillbaka [...] de intellektuella [...] som på sistone fjärrat sig från KPD.¹²

Reimann ansåg – med rätta – att han i Moskva vid denna tid varit med om en ”vår” jämförbar med den Prag skulle få uppleva 1968. För oss är det märkligt att han inte talade om den nästan öppna verksamheten med folk från oppositionsblocket eller Rjutins grupp utan om en kärna av ryska partimedlemmar inom Komintern som var på väg att bryta med stalinismen. I en diskussion med Frida Rubiner om läget inom den sovjetiska centralkommittén – där hon arbetade – berättade hon om den ilska som rådde där över att vara avskuren från allt inflytande och all information, om rykten att Tuchatjevskij hade sagt att Röda armén, som vägrade att spela rollen av en Bonaparte och i gengäld var redo att döda mannen i Kreml, rykten om Bucharin och hur allt detta vid denna tid gjort henne övertygad att planerna från folk inom exekutiven var seriösa. Trotskij och Sedov å sin sida räknade i sin brevväxling med Stalins fall och att ”högern” skulle ta över efter honom. Säkert är att de oppositionella försökt röja undan barriärerna, resterna av fraktionsstrider från det förgångna och det som skilt dem åt. Humbert-Droz, som var frestad men efter de första hoten alltför rädd för att engagera sig på allvar, har berättat att han var oenig med Karl Volk, ledare för den internationella fraktion som kallades ”de försonliga”, när de träffades i Zürich 1933: ”Jag motsatte mig förslaget att ta kontakt med trotskisterna och zinovjeviterna, med Neumann, som befann sig i Zürich efter att ha blivit avpolletterad ur KPD:s ledning, och med Doriot.”¹³ Apropå trettonde plenarmötet i december 1933 skriver han med fasa i ett brev från Moskva till sin hustru: ”Man utsätter mig för påtryckningar i den tyska frågan för att jämställa mig med Neumann, Remmele, Schüller, Guttmann och en grupp *Versöhnler* [försonliga] som har intagit en liknande position.”¹⁴

Där stod vi när Bernhard Bayerleins utmärkta artikel om *die Versöhnler*¹⁵ påvisade att det funnits en fortsättning. Ett år senare, två år efter vårt sammanträffande med Reimann, en morgon i november 1995, fick vi oss tillsända fotokopior av de förhör som NKVD haft med flera av dessa personer inom Kominterns exekutiv. Dokumenten kom från Moskva ur KGB:s arkiv och avsändaren var anonym. Nu kunde vi äntligen försöka förstå och besvara frågan: vad var orsaken till massakern på kadrer inom Komintern, den centrala apparaten och ledningen för partier som hade tagit sin tillflykt till Moskva. Det krävs djärvhet om man vill försöka komma med något godtagbart svar. Den avskyvärda lättjan hos åtskilliga kommenta-

¹² G Reimann, *Berlin-Moskau 1932*, s. 48.

¹³ J Humbert-Droz, *Dix Ans de lutte antifasciste 1931-1941*, s. 89.

¹⁴ *Ibid.*, s. 96.

¹⁵ B Bayerlein, ”L’histoire inconnue des ‘conciliateurs’ dans le KPD”, i *Les Mélanges offerts à Marian Britovsek, The Crisis of Social Ideas*, s. 321-340.

torer har gjort att följande idé blivit godtagen; det kommunistiska "systemet" krävde blod eller Stalin personligen var blodtörstig hela tiden. Men att stapla tautologier är inte detsamma som någon förklaring.

Analysmetod

Vår analys av den första Moskvarättegången var till en början helt empirisk men påvisade ett dittills okänt band mellan de anklagade, "oppositionsblocket" som de huvudanklagade vid rättegången hade ingått i för sina respektive grupper. Det hade också framgått att ett polisiärt arbete på två nivåer legat bakom iscensättningen av de stora rättegångarna. Anklagelseakten innehöll en verklig stomme, med tidsangivelser, möten som ägt rum, kort sagt konkreta tecken på en aktivitet, som för det mesta svarade mot ett visst organisatoriskt politiskt arbete, eller bara simpelt utbyte av åsikter. Därefter hade GPU:s arbete inletts för att uppnå vad vi benämnde "förfalskningarnas fernissa", bestående av frampressade bekännelser eller av dokument som åberopades men aldrig uppvisades. Hur ska då sanning kunna skiljas från lögn? Man måste först jämföra bekännelserna med alla element man förfogar över rörande de omständigheter som anges. Det är också bra att ha tillgång till vittnen. Beträffande den episod som intresserar oss här kommer det med säkerhet att finnas nya dokument tillgängliga de närmaste åren. Och vi fick träffa Günter Reimann. Låt oss skrapa på fernissan. Först har vi anklagelserna mot bl a Ludwig Magyar och Henrykowski för att ha svarat för kontakterna mellan Trotskij i Norge och Paris. Ingen kan sätta tilltro till dem efter kontraundersökningen om Moskvarättegångarna, som inte ger plats åt några sådana möten. Man kan däremot konstatera GPU:s omsorg om att knyta de åtalade till Trotskij-Satan. Detta utgör obestriddligen en del av förfalskningsfernissan liksom vissa andra påstådda kontakter eller händelser som döpts till sådana i syfte att kompromettera olika åtalade och tvinga fram "bekännelser".

Günter Reimanns exakta hågkomster, enligt vilka Béla Kun stod i centrum för den aktivitet som han gett sig in på, stöds däremot av de ständiga påståendena – från såväl förhørsledarna som de åtalade som "bekände" – att det var just han som var ledare för "sammansvärjningen", naturligtvis ett i mängden av försök att organisera en verklig opposition mot den stalinistiska ledningen, men denna gång inom hela Internationalen. Ingen ifrågasatte, under förhören, de som framstod som ledande trojka i den grupp som hade varit aktiv 1932 och som upplöstes 1935 efter sjunde världskongressen och vars medlemmar likviderades från och med 1937. Det var ungraren Béla Kun, letten Richard Miring och ryssen Alexander Lazarevitj Abramov – och inte Jakov Mirov-Abramov, som flertalet författare i ämnet skrivit genom att kopiera varandra – OMS och de internationella förbindelsernas man och därmed outhärlig för ett dylikt företag. Pjatskij ingick däremot inte, trots utredningsledarnas försök att dra in honom i en affär som han troligen inte kände till när han tog till orda inför centralkommittén. Mer än förfalskning handlar hans fall om sammanblandning av olika saker. Utifrån detta inser man att det för dessa personer främst handlade om att ta strid mot Stalin och, samtidigt, mot han nya politik, den som skulle se dagens ljus vid sjunde världskongressen, förenklat uttryckt "folkfrontspolitiken", för såväl kommunister som anti-kommunister förkroppsligad av Georgij Dimitrov, där den förgyllda legenden försöker göra gällande att han drev igenom den trots Stalins tvekan och motvilja. Arvo Tuominen har förmodligen rätt när han skriver att det var de resolutionsförslag som Otto Kuusinen hade författat som till sist fick Stalin att godta den nya linjen. Men det får inte glömmas bort att Stalin var den som hade sista ordet och de arkivtexter som Firtsov citerar visar hur Kominterns ledning underställde honom den ena texten efter den andra för godkännande. Det var för övrigt därför konspiratörernas försök, åberopat av undersökningsledarna, att få Harry Pollitt att ifrågasätta utnämningen av Dimitrov som generalsekreterare utgjorde ett veritabelt attentat, ett majestätsbrott, inte mot Dimitrov, som bara existerade genom Ledarens godtycke, utan mot Ledaren själv, vars aura också

omfattade lakejerna, oavsett om de hette Thälmann eller Dimitrov, från det ögonblick de godkände dem.

Mot en omgruppering av de oppositionella

Det är svårare att avgöra frågan om kontakterna mellan dessa politiska konspiratörer och andra oppositionella eller f d oppositionella, tyskarna ur gruppen Neumann-Remmele-Flieg och andra försonliga, eller andra som var kritiska på det individuella planet. Den instinktiva reaktionen är att se ett sådant närmande som omöjligt och tänka att det helt enkelt handlade om hopblandningar av polisiärt slag. Men vid närmare påseende tvingas man också konstatera att ett sådant närmande vid samma tidpunkt utan alltför stora svårigheter ägde rum på det enbart ryska planet mellan personer som dittills hade varit åtskilda av kinesiska murar. Det fanns ingen sådan mur mellan dessa personer. Det framgår av de dokument Bayerlein som citerar. Trots att brytningen tillkännagetts hade Heinrich Süsskind fortfarande kontakter med ”de försonliga”. Och han tjänstgjorde i Moskva under Béla Kun och Abramov. Rollen för att ena olika oppositionsgrupper, där man 1932 hade tyckt sig se en rivalitet växa fram mellan Rjutin och I N Smirnov, tillföll nu den fraktion – som i praktiken inte hade upplösts – kring de s k ”försonliga” och på ett personligt plan kring män som Volk, Süsskind och Magyar. Deras längst gångna uttryck var säkerligen Oppositionen i Berlin, som Humbert-Droz´ arkiv visar att de låg bakom. Och tvärtemot en envis myt, så var Stalins motståndare inom Komintern efter den tyska katastrofen inte samtliga nostalgiska anhängare till teorin om social-fascism från ”tredje perioden” eller andra sekteristiska hållningar som hade banat väg för nazisterna. Enligt dem bar ledningen kring Stalin-Thälmann skulden till katastrofen, men detta berättigade inte den nya politiken. Berlinoppositionen visade detta tydligt när den förklarade berlinarbetarnas fiendlighet mot folkfrontspolitiken: efter de senaste årens erfarenheter fruktade man med rätta nya kostsamma äventyr och såg i den nya politiken opportunistiska allianser med borgerligt nationalistiska krafter och att det skulle leda till ett krig, där man fick ägna sig åt att försvara Sovjetunionen och dess allierade.

För att nå längre i vår analys har vi bestämt oss för att överge termen ”försonlig”, ett namn som denna grupp fått av personerna kring Stalin-Thälmann och som i deras ögon var berättigad genom att de vägrade ställa sig bakom uteslutningen av ”högern”. Genom att vägra gå med på denna uteslutning, genom att föredra att det fanns en tendens, som de själva hade betydande meningsskiljaktigheter med, slog de s k försonliga vakt om mångfalden av tendenser och en fortsatt demokratisk diskussion inom partiet, samt visade att de hade inställningen hos enhetsinriktade kommunister. Det var samma linje som dessa enhetsinriktade kommunister följde efter Hitlers seger och inför perspektivet på ett ökat inre förtryck mot anti- eller icke stalinistiska fraktioner. De vägrade ta ställning för folkfronten på grund av att den innebar en allians med en del av bourgeoisien, vilket i deras ögon var en annan form av äventyrspolitik.

I stort sammanfaller Bayerleins rön med de bekännelser som Kominternfolket gjorde i händerna på förhørsledarna. Det var planer på en omgruppering av oppositionsgrupperna som låg bakom att de enhetsinriktade tyska kommunisterna och deras allierade i Moskva tog kontakt med Heinz Neumann och Hermann Remmele. Och som under den första Moskva-rättegången kunde det finnas ett korn av sanning när Stalins mannar kom med den dödliga anklagelsen för vad de kallade ett polsk-tyskt block, eller det mellan Lénski-Neumann. Hur som helst var kontakterna mer omfattande än man föreställer sig. Det är svårt att föreställa sig att det inte betydde något att den unge Helmuth Remmele hade varit metallarbetare i Magnitogorsk – just den stad där partiet leddes av Neumanns gamle vän Besso Lominadze. Samma sak torde gälla raden av fördömanden som dessa män strödde omkring sig mot Trotskij och dennes anhängare – och som var avsedda att skydda dem själva.. De hade ändå inte uteslutit

eventuella kontakter med dem, vilket också folk ur Berlinoppositionen hade gjort i Spanien. Lénski citerade honom hur som helst i sitt inlägg inför trettonde plenarmötet. Vi stannar där. Alla dessa personer och alla dessa grupper hade uppstått när de när som helst kunde hamna i händerna på sina bödlar eller exekutionspatrullerna. Det är en förtjänst hos de enhetsinriktade kommunisterna att de slutligen visade att både de vapenbröder som kapitulerade, dvs som ljög för att kunna överleva ett tag, ibland för att kunna fortsätta kampen, och de som man förintade med eller utan rättegång, hade stupat på samma sida av fronten och att det sätt på vilket de hade hållit ut under förhören i slutändan hade hindrat Stalin från att ställa till med en ny skådeprocess mot dem.

Slutsatsen i detta kapitel, strax innan Kominterns slut blev notariefört, är att Stalin i slutet av 1930-talet såg sig tvungen att döda alla de kommunistiska kadrer som befann sig inom räckhåll för honom, de som hade gjort motstånd mot honom men inte längre gjorde det såväl som de som fortfarande gjorde motstånd, och till och med de som han gett i uppdrag att göra sig av med de förstnämnda. Med andra ord tog han verkligen död på Komintern via dessa överlevande, inklusive de som varit hade lägervakter åt honom och hans betalda mördare. Oavsett vad de som fröjdar sig åt spektaklet runt organisationens förfall säger, så är Kominterns historia en oerhörd tragedi. Pjatsnikij och hans kamrater bidrog till att ge den en viss värdighet. Att ha upptäckt dessa sista initiativ från dem som tagit sig ifrån hotell Lux och de enhetsinriktade som döpts till försonliga gör det trots allt möjligt att utan äckel betrakta organisationens historia under de sista åren. Men inte utan fasa.

Massakerns omfattning

Det går än idag inte göra en sammanställning över antalet utlänningar, som föll offer för denna massaker. Aldo Agosti uppger att 2 000 italienare, som hade flytt till Sovjetunionen undan Mussoliniregimen, dog där i slutet av 1930-talet. Spriano halverar den siffran. Petko Bojev gör bedömningen att cirka 1 000 av totalt 2 500 arresterade bulgariska flyktingar blev avrättade eller dog i fängelset. Jugoslaverna anger att 800 av landets medborgare gick under då. Vi får nöja oss med ledarna. När man jämför de namn som följer nedan med dem som nämnts tidigare i detta arbete blir siffran imponerande. Grundarna av Internationalen likviderades samtliga på order av Stalin. Vi återkommer till Trotskij. Zinovjev, som ledde organisationen mellan 1919 och 1926 och Bucharin som ledde den från 1926 till 1929, avrättades efter skådeprocesser. Rakovskij, medlem av den första byrån, sköts efter att ha dömts till döden av NKVD 1941. Karl Radek dog i fängelse, liksom Hugo Eberlein, som försvarat Rosa Luxemburgs uppfattning att det var fel att grunda en ny International. Fritz Platten, schweizaren som hade spelat en avgörande roll för Lenins återkomst till Ryssland och som satt ordförande vid Kommunistiska internationalens grundande, arresterades i mars 1938, dömdes till fyra år i Gulag i oktober 1939 och avrättades den 22 april 1941 i närheten av Archangelsk. Likaså avrättades i fängelse eller i Gulag Internationalens första sekreterare Jan Berzin, arresterad 1937 och död 1941, Michail Kobetskij, arresterad och avrättad 1937, Mieczyslaw Bronski, följeslagare till Lenin och Zinovjev i Schweiz och ”död” 1942. Vi får inte glömma Béla Kun, som varit en av Internationalens hjältar efter den ungerska revolutionen som förlänat honom en oerhörd prestige, och som inte dog på grund av någon av sina ”kunerier” utan sannolikt på grund av att ha gjort motstånd mot Stalin, heller inte Iossif Unschlicht, av polsk härkomst och en av ledarna för GPU, ”död i fängelse” den 28 juli 1938. Nämnas bör också Alexander Tivel, som haft en betydelsefull roll på Zinovjevs tid, samt Richard Pikel.

Antalet offer bland de anställda inom Komintern var särskilt högt. Michail Pantelejev har lyft fram 88 arresteringar inom apparaten 1937 och 19 1938. Ossip Pjatsnikij hade varit den store teknikern, chef för organisationsbyrån, liksom Abramov och Vassiljev, nyckelfigurer fram till 1935. Men många fler namn måste nämnas: letten Wilhelm Knorin, chef för sekretariatet för

Centraleuropa, arresterades 1937 och avrättades 1939. Henryk Walecki, invald i den internationella kontrollkommission som valdes 1935, arresterad 1937, avrättad 1938. Finländaren Mauno Heimo, som ägnade sig åt skötseln av Moskvas sekretariat tillsammans med letten Richard Mirring, armeniern Gevork Alichanov, ansvarig för kaderavdelningen, och hans medarbetare Moissei B Tjernomordik, Michail Kreps, ansvarig för tidningarna och därefter för förlagsverksamheten, tyskan Martha Moritz, från avdelningen för de skandinaviska länderna, avrättad 1938, paret Melnikov, Agnesa Dobrovolskaja, Pavel Mif, Grigorij Smoljanskij – Günter Reimanns kontakt -, Andrej Karolski, den f d hjälten från ”den judiska gatan” i Warszawa – samtliga blev arresterade 1937 eller 1938, döda i fängelset, sannolikt avrättade vid olika tidpunkter. Andra ”arbetare inom Komintern”, som redan hade avlägsnats från ansvarsposter, försvann under samma period, i fängelse, under tortyr, under förfärliga förhållanden i häkten, eller avrättades på ett eller annat vis: Moiséi Rafes, Josef Pogany, Félix Wolf för att bara nämna några som omnämnts något mer här. Till denna lista på offer får man också foga namnen på deras bödler, Moskvin själv och den tjänsteman inom NKVD som var ansvarig för ”huset”, ungraren Laszlo M Polliaczek, som skulle få tillbringa 15 år i Gulag, för att inte glömma Artuzov eller Lea Abramowicz från Fjärde byrån.*

Variationer mellan partierna

Massakern av kommunistiska kadrer varierade mycket mellan olika partier. I åtminstone två partier där alla ledande var flyktingar i Sovjetunionen dödades alla utom en: det rörde sig om det turkiska och lettiska partiet. I en studie över massakern, som när den utgavs var mycket nyskapande men idag är något daterad om än fortfarande giltig, gjorde Branko Lazitch en uppräknig av medarbetare till Lenin och veteraner inom Komintern enligt följande indelning:

2) De partiledare som ställts utanför lagen i sina hemländer och hade tagit sin tillflykt till Sovjetunionen drabbades av samma öde. I boken *Samtal med Stalin* bekräftar Djilas att Stalin använde sig av följande regel: Utrensningarna var särskilt hårda bland utländska kommunister för dessa medlemmar av illegala partier hade ingen annan att vända sig till än ryssarna.

3) De ledare som tillhörde legala kommunistpartier i parlamentariska demokratier överlevde massakrerna. Apropå frågan om de skandinaviska länderna bekräftades detta av Tuominen: ”I de skandinaviska länderna, skriver han, var kommunistpartierna lagliga: det var vad som räddade deras ledare. De var inte bosatta i Moskva och när de vistades där hade de behållit sitt nationella medborgarskap och var inte utlämnade till ryssarnas godtycke.”¹⁶

Inom dessa ramar fanns likväl särfall, det mest intressanta var det polska kommunistpartiet, där olika faktorer på den internationella politiska scenen förenades med Kominterns historia, men det måste framhållas att de enda inom ledningen som överlevde var de som haft ”turen” att bli fängslade i hemlandet av den halvfascistiska regim av överstar som efterträtt Pilsudski. I detta fall var det hur som helst inte bara personerna som dödades, utan kommunistpartiet som sådant.

Fallet med det polska partiet

Ursprunget till tragedin var givetvis att de polska kommunisterna 1923-1924 hade försvarat Trotskij, samt deras misstag i april 1926. Men det var 1934 som de första tecknen visade sig på ”en smutsig historia” – eller, för att tala rent ut, en historia med underrättelsetjänsten. I slutet av 1934 och början av 1935 kom Kominterns tidningar med uppgifter om att man just hade ”avslöjat provokatörer” inom det polska kommunistpartiet KPP, f d medlemmar av Pilsudskis militära organisation. Jerzy Sochacki, tidigare generalsekreterare i PPS, tidigare

* Enligt Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Communist_International) föll 133 av 492 Komintern-anställda offer för ”den stora terrorn”. /MF

¹⁶ B Lazitch, ”Le massacre des dirigeants communistes étrangers”, *The Comintern, historical Highlights*, s. 139-174, här s. 141.

ledare för KPP, hade arresterats i Moskva som ”spion, provokatör, splittrare”, agent för den polska underrättelsetjänsten. En annan person, en f d officer, Sylwester Wojewódzki, f d ledare för oberoende bondepartiet, som hade anslutit sig till KPP, anklagades för att vara ”specialagent” och ”förtroendeman” åt Pilsudskis folk. En tredje person, slutligen, Tadeusz Zarski, anklagades för att tillhöra den polska underrättelsetjänsten, för att ha arbetat för den inom vänsterflygeln av PPS och för att ha angivit dem som inom KPP hade hindrat honom från att bli invald i ledningen.¹⁷ Dessa grova anklagelser syftade till att bereda marken för påståendena om att Pilsudskis underrättelsetjänst och trotskisterna arbetade hand i hand och hade lyckats ta över ledningen för det polska partiet. Med detta som förevändning såg man till att inte bara tolv medlemmar av centralkommittén försvann, den historiska ledningen, utan också hundratals kadrer på mellannivå och medlemmar på basplanet. Det hela ledde till att det polska partiet, officiellt betecknat som ”spionnäste”, upplöstes och i ett slag upphörde att omnämnas i tal eller i någon som helst artikel i den kommunistiska pressen internationellt. Man gjorde sig inte ens mödan att ange datum för den ukas som hade beslutat om att det skulle upphöra. Man förklarade också att denna situation varit på gång ”ända från början”.

Vi är inte i stånd att komma med någon bestämd förklaring, eftersom inga dokument spridit ljus över historien. Till de gamla meningsskiljaktigheterna mellan polacker och Stalin fogade sig givetvis också dennes hat mot judar, som var särskilt talrika i ledningen för KPP. I synnerhet när det gällde frågan om en allians med Tyskland – Stalin hade hela tiden flera järn i elden där – kunde existensen av ett polskt kommunistparti bli till avsevärt besvär för de sovjetiska ledarna. Att eliminera det var således den bästa lösningen: det gav dem fria händer att dela Polen inom ramen för en uppgörelse med Hitler.

Repressionen mot de polska kommunisterna

Firtsovs skildring av affären med det polska kommunistpartiet ger den inledningsvis inte någon speciell plats i den allmänna repressionen. Man får intrycket att den polska affären hamnat i förgrunden på grund av att repressionen där drabbade fler, vilket inte är någon lysande förklaring. Enligt den ryske historikern var Stalin från 1937 mycket missnöjd med de beskedliga resultat som uppnåtts i Frankrike, Spanien och Kina, och med Kominterns text om rättegången mot Pjatakov och Radek, och ska då ha sagt till Dimitrov: ”Alla ni inom Komintern, ni går våra fienders ärenden.”¹⁸ Han gav Jezjov fria tyglar – denne var för övrigt medlem av Kominterns exekutivkommitté – att förbereda en systematisk repression mot de utländska kommunisterna. Sex månader senare, den 31 augusti 1937, skrev Jan Bielewski, sannolikt en av de få ledarna för KPP som fortfarande fanns i livet och på fri fot, till Moskvin: ”De arresteringar som organ inom NKVD har genomfört av en rad medlemmar av KPP, och framför allt av centralkommittémedlemmar i detta parti, visar att där funnits en agentur för klassfienden, dvs Pilsudskis folk och trotskister, inom KPP:s led och i dess centralkommitté.”¹⁹ Detta brev visar med säkerhet att det inte längre fanns någon ledning för KPP. Firtsov anser att det som hänt kan ha fått Dimitrov att dra slutsatsen att situationen i ett flertal partier liknade den i KPP och att detta innebar ett allvarligt problem. Hur som helst restes indirekt frågan om upplösning av det polska partiet. Den 11 november hade Stalin envist upprepat: ”Alla trotskister måste jagas bort, förgöras, utrotas.”²⁰ I ett brev den 28 november till exekutiven bad han denna förelägga honom en plan i detta syfte. Dimitrov skrev ett resolutionsförslag om upplösning av KPP och föreslog Stalin att rikta sig till de polska kommunisterna i form av ett öppet brev. Samtidigt bad han om Stalins synpunkter och instruktioner:

¹⁷ Dziewanowski, *a.a.*, s. 147-148.

¹⁸ F Firtsov, *Istoriia*, s. 458.

¹⁹ *Ibid.*, s. 193.

²⁰ *Ibid.*, s. 458.

- 1) I frågan huruvida ett sådant brev skulle skickas innan utredningen om de tidigare ledarna för det polska partiet var avslutad eller om det var bättre att vänta ett tag;
- 2) Beträffande innehållet och karaktären av denna resolution om upplösning av det polska kommunistpartiet.²¹

Efter att ha fått detta brev den 2 december skrev Stalin på det: ”Denna upplösning kommer två år för sent. Den är nödvändig, men enligt min uppfattning bör ni inte offentliggöra något.”²² Firtsov kommenterar träffande: ”Därmed gav Stalin order om att KPP skulle upplösas och samtidigt inte offentliggöra detta beslut, vilket innebar att han lät Kommunistiska internationalens exekutiv ta ansvaret för repressiva åtgärder i hemlighet mot hela partiet.”²³ Men arresteringarna drabbade inte bara de polska partimedlemmar, som befann sig i Sovjetunionen. Därefter följde ett uppdrag för en av de överlevande ledarna, Edward Zawadzki, alias Jasny, som skickades från Moskva till Polen, dit han anlände i juli-augusti 1938, med instruktioner att föra ett erforderligt antal medlemmar till Sovjetunionen, i allmänhet för att bli avrättade.

Därpå kom turen till västländerna, där Lénski ledde det polska partiets ”center” i Paris. Arbetet leddes här av en bulgar, Anton Ivanov, alias Bogdanov. Under 1937 ledde en ”initiativgrupp för relationerna mellan det polska kommunistpartiet och Komintern”, kallad ”Parisgruppen”, under ledning av Ivanov en utredning och skickade partimedlemmar som då befann sig i Polen, Spanien och Frankrike till Sovjetunionen. Ivanov hade inledningsvis begett sig till Spanien, varifrån han skickade Reicher och Cichowski till Sovjetunionen, där de blev avrättade. Därefter ägnade han sig, med hjälp av några personer som han hade valt ut i Spanien, bl a Pinkus Kartin, åt att likvidera partiet i själva Polen, ett arbete som tydligen slutfördes i september 1938, utan att det finns några uppgifter om hur detta arbete delades upp med Jasny. Initiativgruppen blev nu gruppen ”ansvarig för de polska frågorna inför Komintern”.²⁴ Dess ansvarige, Boleslav Molojec, hade gått en lång väg: efter att ha suttit fängslad i Sovjetunionen ingick han bland de 132 fångar, som var ”oumbärliga” för arbetet i andra länder och vars frigivning Dimitrov utverkat, och de 11 som inkorporerats i NKVD.²⁵

Det var i slutet av året som exekutiven började tillämpa det direktiv Stalin kommit med. Men man antog aldrig denna resolution, som undertecknades först den 16 augusti 1938 av sex av presidiet nitton medlemmar: Dimitrov, Manuilskij, Moskvina, Kuusinen, Ercoli (Togliatti) och Florin. Samtidigt överförde Stalin ansvaret för massakern till presidiet.²⁶ Dimitrov och hans medarbetare hade förstått. Under flera veckor riktade de brev till alla repressiva institutioner för att få veta vart de som blivit arresterade tagit vägen, vad de anklagats för och vilka bland dem som redan var döda. Det förefaller som om detta räddade livet på några. Var det avsiktligt? Eller handlade det om en av de ”perversa effekter” som statsvetarna är så förtjusta i: i ett försök att rädda sig själva räddade de som var högt placerade i hierarkin också några av sina offer.

Det var först 1939, under SUKP:s 18:e kongress, som den första offentliga anspelningen kom om att det polska kommunistpartiet likviderats. Manuilskij angav att ”kriminella trotskist-fascister” hade ”smittat ner organisationerna”, att de hade avslöjats först sent, att man tvingats

²¹ *Ibid.*, s. 459.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ A Podraza, ”Les communistes polonais en France dans les années 1938-1939” i Bartosek m fl *De la résistance à l'exil*, s. 102-103.

²⁵ A Vaksberg, *Hôtel Lux*, s. 103-104, där Molojec stavas ”Moloets ” och ”Molsets”.

²⁶ *Ibid.* s. 459.

upplösa organisationerna som man nu höll på att bygga upp igen.²⁷ Historikern Firtsov sammanfattar:

Komintern [...] kunde aldrig återvinna sitt anseende efter dessa händelser. När de fick uppdraget att genomföra arresteringar av medlemmar av personalen inom exekutivkommittén nöjde sig Komintern med att utesluta dem. Sekretariatet inom Kominterns exekutivkommitté fick omorganisera deras apparat och hitta ny personal åt några av kommunistpartierna.²⁸

Offren

I första ledet bland offren fanns givetvis de fyra W, som Stalin haft en mycket gammal strid med på grund av deras stöd för Trotskij 1923-1924. Warski hade varit en av grundarna av det socialdemokratiska partiet i Polen, och hade deltagit i konferenserna i Zimmerwald och Kienthal och därefter lett det polska kommunistpartiet. Han hade varit ledamot av Sejmen 1926, sedan åter 1929, varefter han tagit sin tillflykt till Moskva, där han arbetat vid Marx-Engels-institutet. Han avrättades i augusti 1937, vid 70 års ålder. Walecki hade efter högre akademiska studier i Gent tillhört vänstern inom PPS och därefter gått med i kommunistpartiet. Efter bildandet av Internationalen hade han arbetat inom Kominterns högsta ledning, som använt honom som skicklig förhandlare, en man kapabel att uppnå lösningar. Han var medlem av exekutiven, medarbetare till Béla Kun inom sekretariatet, arresterades 1937 och avrättades året därpå. Wera Kostrzewa, om vilken Boris Souvarine skrev att hon ”förenade charmen hos en lysande intellektuell med kvinnlig förfining och manligt mod”,²⁹ lika förförisk till utseendet som genom sin intelligens och känslighet, enligt Sztokfisch, kom även hon från vänstern inom PPS och hade tillhört grundarna av KPP. Med några svackor hade hon tillhört ledningen för partiet fram till juni 1929. Hon flydde till Sovjetunionen och avled där i fängelse 1939. Edward Próchniak (Weber) hade varit ende polack på Leninskolan i Longjumeau och sekreterare i den revolutionära polska regeringen 1920, under lång tid medlem av eller suppleant i exekutiven.

En hel rad andra ledande var överlevande från Zimmerwaldvänstern: Jakob Hanecki, röd affärsman, f d medlem av bolsjevikernas representation i Stockholm, sysslade med att finansiera Komintern. Han avrättades 1937. Antoni Krajewski arbetade inom kaderavdelningen, invaldes i Kominterns kontrollkommission 1935, utesluten och arresterad 1937, avrättad. Stanislaw Lapinski, även han en av veteranerna från konferenserna i Schweiz, arresterades 1938 och försvann även han. Stefan Bratman från Rosa Luxemburgs SPRDiL, som vi träffat på vid den sovjetiska beskickningen i Bern och blivit ambassadör. Men turen var också kommen till dem som bekämpat de fyra W och tjänat Stalin. Lénski, som samarbetat med Stalin 1917, hade genom hans gunst blivit generalsekreterare i partiet: arresterad och avrättad 1939. Domski, som fallit i onåd, försvann också. Jerzy Heryng Ryng, teoretikern, som stått nära Gramsci, ledare för det underjordiska partiet i Polen, inkallad till Moskva, avrättad. Brand, som Souvarine talade om som ”en bländande samtalspartner”, en entusiast för den sovjetiska industrialiseringen, arbetade inom Gosplan. Henryk Henrykowski, som haft kontrollen över det tjeckoslovakiska partiet innan han arbetat underjordiskt i Tyskland, återkallades anklagad för att ha fungerat som kontaktperson med Trotskij och försvann efter arresteringen. Liksom Bronislaw Bronkowski, f d på ansvarspost inom GRU och medlem av Kominterns presidium. Tre deputerade försvann också, Stefan Królikowski, f d ordförande för CMR 1920, medlem av partiets centralkommitté ända sedan dess grundande, flykting i Sovjetunionen där han verkade som tolk, Tamasz Dombal, f d bondeledare, grundare av och ett av de ledande namnen inom Krestintern, Stanislaw Lancucki, lokförare, som varit en av

²⁷ XVIII S”ezd VKP(b), s. 63.

²⁸ F Firtsov, *a.a.*, s. 460.

²⁹ B Souvarine, ”Commentaires sur le massacre”, *Historical Highlights*, s. 177.

partiets båda första parlamentsledamöter. Nämnas bör även Waclaw Wróblewski från centralkommittén, Stanislaw Bobiński, f d ansvarig för den polska sektionen av det ryska partiet, biträdande rektor för KUNMZ, ett av de främsta kommunistiska universitetet, de tidigare medlemmarna av SPD i Ł. Leder, lierad med Radek före kriget, medarbetare inom Kominterns agit-prop-avdelning, Alexander Malecki, universitetslärare och ansvarig för biblioteket, Józef Ciszewski, medlem av centralkommittén, utsänd till Spanien av Komintern, dödad vid återkomsten, Wacław Bogucki, som arbetade för åklagaren Vysjinskij, Franciszek Grzegorzewski, från Internationella arbetarhjälpen, 1935 invald i den internationella kontrollkommissionen, arresterad 1937, Gustav Reicher, f d lärare, arresterad vid återkomsten från Spanien.

Man kan tillägga namn som Jacob Dolecki, direktör för nyhetsbyrån Tass, som vid de första misstankarna valde att ta sitt liv. Historikern Pantelejev gör att vi kan tillfoga Jan Borowski från det polska sekretariatet inom exekutiven. Romana Wolf Jazierska, från den polska sektionen liksom Kazimierz Cichowski, Stanislaw Skulski, avrättad 1938, Abraham Ovsianko, från OMS, Henryk Bittner, parlamentsledamot, Stanislaw Budzynski, författare till rapporten från den 5 maj 1920. Alfred Lampe, anhållen i Dantzig, slapp därigenom undan att bli avrättad och kunde rymma. Men de övriga ledarna för de judiska organisationerna Kom-bund, Poale Zion, Vereinigte, samtliga erfarna medlemmar som gått med i kommunistpartiet, Abram Karolski, Ysroel Gajst, Abè Flug, Abé Kantor, Szaul Amsterdam, redan omnämnd under namnet Henrykowski, Mendel Michrowski, Nahoum Leschchinski. Stalins långa arm nådde ända till Bund och med någon fördröjning likviderades dess båda mest ansedda ledare, Henryk Erlich och Wiktor Alter, som kommit för att förhandla och som han lät avrätta. Inte ens högt uppsatta beskyddare kunde rädda dessa män: Aron Wizner, Kominterns utsände i Italien på 1920-talet, som blivit Molotovs kabinettschef, ansvarig för kontakterna med Komintern, fanns bland offren. Och låt oss inte glömma Jan Paszyn (Roman Bielewski), budbärare om de övriga, som gick under samma år som han tillkännagav de andras död.

En motbudande detalj. Den oförvägne ”antifascistiske kämpe” och förkämpe för demokrati, Georgij Dimitrov, hade, för att underlätta NKVD:s operationer, fått i uppdrag att kalla in polackerna, som NKVD sedan lät arrestera. I sin dagbok har han omsorgsfullt noterat vars och ens ankomst med preciseringen att han ”skickat dem till Jezjov”. Firtsov, som fått titta i dagboken i arkiven i Sofia, citerade den vid kollokviet i La Chaux-de-Fonds:

- 17-6-37. Lénski anländer. Även Rylski, Skulski och Próchniak sammankallade.
- 20-6-37. Lénski hos Jezjov.
- 21-6-37. Walecki också.
- 07-7-38. Próchniak har kommit – Hos Jezjov.³⁰

Denne ”ledare för det internationella proletariatet”, än i dag hyllad bortom stalinismens gränser som symbol för antifascism, förvandlad till dödens portvakt, sammankallade således de blivande offren för att sedan överlämna dem till deras torterare och bödlar. Vi lämnar detta förfall utan kommentarer. Vi vet ändå att han lyckades rädda några av dessa personer. Enda slutsatsen är sannolikt att den nya människan, den ”kommunistiska” människan, den okuvlige Dimitrov, var av kött och blod och rädd för att dö.

Ungrarna

Ungrarna hade varit de första politiska flyktingarna och vi erinrar oss att det, till en början, förefallit som om de hade koloniserat Kominterns apparat. Men i slutet av 1930-talet skulle nästan samtliga försvinna genom repressionen, både av de vanliga skälen men också på grund

³⁰ F Firtsov, *a.a.*, s. 458. [Samtliga dessa dagboksanteckningar (utom det sista) finns med i engelska utgåvan av dagboken, *The Diary of Georgi Dimitrov* (Yale 2003), s. 61-62 – Red.]

av Béla Kuns fall. Den man som samlat på sig misstag och aldrig blivit drabbad på allvar hade inte precis hållit tyst om Stalins brott, för vilket han fick betala med sitt liv. Vi kommer att återse honom när vi tar upp Kominterns ledning. Det är inte utan att det ungerska partiets historia vid denna tid liknar det polska partiets. Ungrarna hade, i likhet med Béla Kun, svårt att acceptera folkfrontspolitiken och vändningen 1934. I Ungern hade partiet dessutom lidit svåra förluster under repressionen 1935 och i början av 1936. Det blev förevändningen för att partiet skulle upphöra med sin stumma opposition. Den 7 och 8 maj 1936 upplöste Komintern partiets centralkommitté och överförde dess uppgifter till en kommitté bestående av tre personer under Zoltán Szánto, med säte i Prag. I resolutionen fördömdes energiskt vad man kallade ”de sekteristiska, byråkratiska och antidemokratiska metoderna inom partiet”. Det är känt att Zoltán Szánto sagt att han tagit emot ett klagomål från József Revai, där den ungerska partiledningens fiendlighet till folkfrontspolitiken fördömdes. Kommissionen beslutade att hänskjuta frågan till Kominterns centrala kontrollkommission med de ungerska ledarna utpekade som f d centralkommittémedlemmar. Bestraffningarna lät inte vänta på sig och inföll i juni eller senast i oktober 1936, med det häpnadsväckande beslut vi förfogar vittnesmål över men saknar dokument för: det underjordiska partiet upplöstes på administrativ väg, något som genomdrevs av bl a Togliatti. Detta beslut, som då var utan tidigare motstycke, innebar att partiet, med 900 medlemmar som nyss hade kallats ”yrkesrevolutionärer” av vilka 500 satt fängslade, lämnades åt sitt öde i ett land där regimen betecknades som ”fascistisk”. En av de omedelbara följderna var att det fåtal medlemmar som kommit undan även de skulle överges och bli avskurna från allt i varje fall fram till 1940. Folk som Ferenc Rósz, Lajos Papp, Károly Kiss skulle återuppbygga partiet i Ungern under sämsta tänkbara förhållanden, men med ”den rätta linjen” – som för övrigt hade ändrats.

Under tiden riktade Stalin i Moskva hårdare slag mot de ungerska kommunisterna än amiral Horthys regim gjorde vid samma tid. Huvuddelen av de tidigare underjordiska ledarna som varit obetänksamma nog att återvända till Moskva blev avrättade. Bland offren för den stora massakern återfinns den överväldigande delen av de kända ungerska kommunisterna. József Pogány, den beryktade Pepper, som 1928 blivit av med alla sina uppdrag inom Komintern men hade en tjänst inom Gosplan, arresterades och avrättades 1937; Béla Székely, f d vice kommissarie för ekonomin; Dezsö Bokányi, f d ledare för socialistpartiet, medlem av centralkommittén, f d kommissarie för arbetsmarknaden, högt uppsatt i Sovjetunionen inom det sociala trygghetssystemet, dog i fängelse 1940; Ludwig Magyar, länge inom agit-prop i Kominterns apparat, senare ledare för de försonliga, dog på Solovjetskijöarna; József Rabonovits, arbetare, f d partisekreterare och ansvarig för agit-prop, anställd vid Internationella arbetarhjälpen i Moskva, dog i fängelse 1940; Béla Vagó, centralkommittémedlem och f d folkkommissarie för inrikesfrågor, lägre tjänsteman i Moskva, dog i fängelse 1939; József Haubrich, kommissarie för handelsfrågor, överbefälhavare för trupperna i Budapest, medlem av det förenade partiets centrala kontrollkommission 1919, död 1938; Istvan Bierman, 1919 ledare för arbetarrådet i Budapest, chef för kraftverket i Dnjepropetrovsk, död i fängelse 1937; János Kocsis, centralkommittémedlem, flykting i Sovjetunionen från 1929, avrättad 1938 39 år gammal; Ferenc Jancsik, metallarbetare, befälhavare för Röda gardet i Budapest, flykting i Ryssland 1927, avrättad 1938; Ede Chlepko, metallarbetare, centralkommittémedlem, politisk kommissarie inom Röda gardet, flykting i Sovjetunionen 1923, avrättad 1938; Ferenc Bájaki, f d ledare för vänstern inom metallfacket; låssmeden Kárikas Frigyes, aktiv i Frankrike före kriget, blev kommunist under tiden som krigsfånge i Ryssland, avrättad 1938 efter att ha suttit anhållen länge ... i Ungern; ingenjören Jozsef Kélen, en veteran från Galilei-cirkeln, Ordjonikidzes vän Frantisek Fiedler. Humoristerna säger att dessa kommunister och radiologen Hamburger haft förmånen att bli likviderade av sina landsmän: Ernő Gerő, Dimitrovs sekreterare, återkallad från Spanien för detta ändamål, och József Revai. Robert Conquest har redovisat att 15 folkkommissarier från 1919 försvann i Sovjetunionen under dessa år.

Jugoslaverna

Även det jugoslaviska kommunistpartiet drabbades av hårda slag, med cirka 800 offer, nästan samtliga kadrer och flera f d generalsekreterare. Utrensningen tycks ha skötts av litauern Zigmars Alexa, alias Angaretis, som i detta sammanhang tycks ha använt namnet Bradonia. Partiets grundare, Sima Marković, arbetade vid sovjetiska vetenskapsakademien i Moskva, när han blev arresterad i juli 1939 och försvann efter att ha dömts som ”imperialistisk agent”. Filip Filipović, f d partiordförande, bodde i Moskva sedan 1924 under namnet Bosković och hade varit medlem av exekutiven fram till 1935, han arresterades i februari 1938 och avrättades samma år. Milan Gorkić hade lett ungtkommunisterna och därefter partiet från 1935. Han arresterades och avrättades 1937. Det var förmodligen han som stod i centrum för affären. Allt är långt ifrån uppdat om honom, trots det betydande arbete som den framlidne Ivan Očak hade utfört. Gorkić var mycket ung och hade aldrig direkt varit Stalins man. Han hade varit bekant med oppositionella. Hade han inte varit medlem av samma sekretariat inom KIM som Voja Vujović, sin landsman, och tjecken Michalec? Hade han inte varit en av Bucharins protegéer? I de memoarer som Tito anförtrott Dedijer antyder han att Gorkić varit favoriten inom Komintern. Han betonar att han kritiserades för att leda partiet från utlandet och att nästan alla hans utsända arresterades så fort de kommit fram. Han uppger också att arresteringen av Gorkić hade att göra med hans fru Betty Glan, en polska som ”arbetade för brittiska underrättelsetjänsten”! Fortsättningsvis döljer han inte att han stod på Stalins sida mot Gorkić, som ”motarbetat partiet”, kommit med felaktiga rapporter, haft kontakter med borgarna i Belgrad, bl a överste Draza Mihajlović, senare ledare för tjetniks.³¹ Låt oss tala klarspråk: om det inte var Tito som låg bakom Gorkićs fall är det då säkert att hans rapporter bidragit kraftfullt till detta och att han säkert var nöjd med resultatet. Vi vidrör här för andra gången problemet med historieskrivningen under avstaliniseringen då man framför allt svärtade ned Stalin, men också några syndabockar bland hans motståndare, som fallet var med den tyska historieskrivningen i fallet Neumann på Chrusjtjovs tid.

Véra Mujbegović har nyligen presenterat det första arkivmaterialet om affären. Det jugoslaviska partiet hade samlat sin centralkommitté i Wien mellan den 9 och 10 april 1936 och gjort detta utan att ens – förvisso ett majestätsbrott – ha meddelat exekutiven, som tog sig an affären i april och kallade Gorkić till Moskva. Dimitrovs rapport, den 15 augusti 1936, saknar inte krydda för den som erinrar sig talet om sektionernas ”autonomi”. Ledningen för det jugoslaviska partiet anklagades för att inte bry sig det minsta om den internationella disciplinen och vara fullständigt ointresserad av att tillämpa Kominterns politik, som den dessutom uppenbarligen var fientlig till.³² Det stod helt klart att generalsekreteraren Gorkić skötte arbetet dåligt – om han inte rent av saboterade det. Den 7 januari 1937 kom beslutet från Kominterns sekretariat. Den gamla politbyrå samt Milan Gorkić själv avsattes och ersattes med en ny ledning under Walter (J Broz-Tito). Nu var allt redo för NKVD. Efter att ha kallats till Moskva några veckor senare fängslades Gorkić samtidigt som åtskilliga andra inom Komintern. Han dömdes till döden den 1 november 1937 och avrättades. Hans avrättning blev startsignalen för likvidering av kadrer inom det jugoslaviska partiet, i varje fall de som fanns inom räckhåll för NKVD:s långa arm.

Bland andra jugoslaviska ledare som avrättades eller avled i fängelset kan nämnas bröderna Djuka och Stefan Čvijić, alla tre sannolikt 1938, de tre bröderna Vujović, Voja, som var lierad med Safarov, och hans båda bröder Rada och Grgur, som arbetade åt exekutiven. Vlada Copic, som rekryterats i Ryssland, tidigare medlem av politbyrå och Spanienkämpe, återkallades och arresterades 1938. Jovan Mališić, f d sekreterare i centralkommittén, försvann

³¹ Dedijer, *Tito parle*, s. 127 [Eng. upplaga: *Tito Speaks*, London 1953]

³² RTsKHIDNI, 495/18/1/1109/4,5,6 citerat av Vera Mujbegović.

1938, Kosta Novaković, parlamentsledamot, som hade rymt ur ett jugoslaviskt fängelse, medlem av Kominterns apparat, arresterad, dömd och avrättad i november 1938; kroaten Kamilo Horvatin, flykting från 1929, politbyråmedlem, arresterad 1938, försvunnen, i likhet med den slovenske arbetaren Rudolf Furlan. Ivo Grzetić, som varit sitt partis representant i Komintern, blev kallad till Moskva och arresterad i slutet av 1937; Anton Mavrak, f d generalsekreterare i det jugoslaviska partiet livnärde sig som arbetare i Sovjetunionen; parlamentsledamoten Šima Milijouš, arresterad 1938 och död i Gulag och flera andra som omnämns av Pantelejev som makedoniern Nikola Orovčanac och de personer som stod till förfogande för Kominterns kadrer som ”muslimen” Akif Šeremet, alias Karl Berger, ledaren för ungdomsförbundet Vilim Horvaj, alias Schwarzmann, kroatens Rudolf Hercigonja – och då talar vi bara om de kadrer inom partiet som var aktiva under den tid då partiet leddes av Gorkić. Tilläggas bör de män som stridit med Röda armén under inbördeskriget, kroatens Gustav Barabáš och serben Danilo Srdić, som blivit general i Röda arméns kavalleri. Petko Miletić, partiets hjälte, arresterad vid ankomsten till Moskva 1938 och avrättad. Strax före kriget fanns bara en jugoslavisk ledare vid liv, Josip Broz, alias Walter, den blivande Tito. Enligt vad han anförtrott Dedijer³³, planerade man att låta det jugoslaviska partiet, när dess praktiska framtid väl avgjorts, genomgå samma öde som det polska partiet, dvs upplösa det. Den enda information som Tito själv gav var att *Proleter*, partiets underjordiska tidning, publicerade besluten om uteslutning. I första maj-numret 1939³⁴ finns uppgifter om uteslutningarna av Milan Gorkić, Šima Marković, Šima Miljous och Anton Mavrak under deras riktiga namn samt Ivan Grzetić, Kosta Novaković, Djura och Stefek (Stefan) Čvijić, Kamilo och Jovanka Horvatin, bröderna Gregur och Rade Vujović, Vladimir Copić, Jovan Mališić och Vilim Horvaj med deras pseudonymer. I en kommentar till dessa uteslutningar skrev Milovan Djilas långt efter sin egen brytning med kommunismen:

Efter Titos resa till Moskva på hösten 1938, om jag minns rätt, hade vi inte fått veta mycket om arresteringarna av jugoslaver där. Man hade sagt åt Tito att inte tala om utrensningarna. Han yttrade några ord med Kardelj i denna fråga, men mycket lite med oss. Ändå hade vi, efter hans andra och tredje resa, på sommaren 1939 och våren 1940, fått veta mycket mer. Tito presenterade den officiella versionen för oss och i stort sett trodde vi honom. Centralkommittén beslutade att utesluta alla som blivit arresterade i Moskva, av vilka redan en del för två år sedan redan var avrättade.

Uteslutningarna diskuterades inte ens inom centralkommittén. Tito informerade kort och gott om det hela i *Proleter*. Ingen kom med några invändningar. Tvärtom var vi förtjusta över att Sovjetunionen gett nådastöten åt dem som befann sig i exil. Detta gällde särskilt Tito och Kardelj, som var mer välinformerade om vad som försiggick i Moskva.³⁵

Det var för övrigt på initiativ av Djilas och Ranković som veteranen Ljuba Radovanović blev utesluten ur partiet för att ha vägrat godta de anklagelser som riktades mot offren.³⁶ Brevväxlingen mellan Tito och hans medarbetare visar för övrigt den rädsla dessa personer kände inför det motstånd som fanns inom partiet att godta Moskvarättegångarna och den stalinistiska versionen av dem.

Det tyska partiet

Det tyska partiet blev mindre utsatt, eftersom alla kadrer inte befann sig i Moskva, huvuddelen av de som lämnat landet 1933 hade tagit sig västerut. Men motiven för en blodig utrensning var minst lika starka som i de tidigare nämnda partierna: interna uppgörelser, jakt på syndabockar för nederlaget, också motstånd mot Kominterns nya folkfrontskurs, något som

³³ Dedijer, *a.a.*, s. 127.

³⁴ Facsimil i Ivan Očak, *Braca Čvijići*, s. 471.

³⁵ M Djilas, *Memoir of a Revolutionary*, s. 303.

³⁶ *Ibid*, s. 304.

det politiska sekretariatet betecknade som ”de sekteristiska tendenserna”. Vi har redan talat om Eberleins öde. Nu måste också tillfogas personer ur de grupper som hade kritiserat Thälmanns politik och blivit angivna 1932, i första hand då Heinz Neumann, arresterad i april 1937 och dömd och avrättad i november. Denne gamle Stalinprotegé och partiets älskling, ”charmören”, hade organiserat upproret i Kanton 1927 tillsammans med Lominadze. Han och KPD:s tidigare ordförande Hermann Remmele – arresterad i maj 1937, dömd, vansinnig under fängelsetiden och sannolikt avrättad i mars 1939 – hade tillsammans med partibossen Ernst Thälmann varit de tre starka männen inom partiet. Leo Flieg, som hoppat på deras äventyr, var 1935 medlem av Kominterns kontrollkommission och hade inkarnerat kontinuiteten i KPD:s ledning som ansvarig för den underjordiska apparaten, där han samarbetade med Pjatnitskij. I exil i Paris blev han kallad till Moskva, arresterades där, dömdes och avrättades i mars 1939.

Även här kan listan göras lång: ”militärerna” inom KPD, Hans Kippenberger, chef för *M-Apparat*, arresterades i november 1936, dömdes och avrättades i januari 1937 och som fortsatte att bli oupphörligt utpekad under tortyren; Leo Roth, ung ledare för *N-Apparat* var gift med dottern till generalen von Hammerstein, vilket gjorde det hela lättare; Otto Bulian, chef för *Ordner-Dienst* 1923; Rudolf Podubecky, Wilhelm Wloch, Hermann Tautenberger, den senare var lierad med Wollenberg, officer i Röda armén som brevväxlade med Trotskij, alla fyra f d officerare som tjänstgjort i Röda armén i Bayern och därefter inom *M-Apparat*; Willy Leow, chef för RFB, arresterad 1937, dömd till Gulag, död 1943, Rudolf Margies och Otto Steindrück, den tidigare officer som haft en betydande roll 1921 och 1923. August Creuzburg, ledare för den arbetararmé som tagit strid med männen bakom Kappkuppen 1920, arresterad 1937 och avrättad 1938.

Listan är lång på ”de politiska”, oavsett om det rörde sig om personer ur den grupp som kallades ”försonliga” eller Thälmanns folk. Dennes sekreterare Werner Hirsch, som kallades Thälmanns *spiritus rector*, blev arresterad och dömd 1937, död 1941. Hans nära medarbetare Erich Birkenhauer, som i likhet med Heinrich Kurella hade flytt till Moskva, avrättades 1937. Heinrich Meyer, alias Heimo, specialist på agit-prop, anställd vid Kominterns sekretariat, arresterades 1937 och avrättades 1938. Nämnas bör också centralkommittémedlemmarna Fritz Schulte, arresterad 1937, dömd 1939, död 1941, Hermann Schubert (Max Richter), f d medlem av WEB, en kort tid 1933 tilltänkt som Thälmanns efterträdare, arresterad 1937. Willi Budlich, arresterad 1937 och avrättad 1938, var i likhet med Max Levien, arresterad och avrättad 1937, en överlevande från den Bayerska rådsrepubliken; Eisenberger, kaderansvarig, Kurt Sauerland, ”partiets ideolog”, Irene Bentz avrättad 1938, Werner Petermann, från Ercolis sekretariat, arresterad 1938.

Antalet ledande tyska kommunister som föll offer för den stalinistiska repressionen är förvisso mindre, men ändå fullt jämförbar med offren för Hitlers regim, som ju hade betydligt fler inom räckhåll. Hermann Weber har gjort ett bokslut³⁷: 6 f d medlemmar av politbyrå under Weimarrepubliken dödades av Hitler, 5 ordinarie och 2 suppleanter av Stalin. Av medlemmarna i den sista *Polburo* blev 2 dödade av Hitler och 5 av Stalin. Av de 35 centralkommittémedlemmar som valdes 1927 dödades 7 i Tyskland och lika många i Sovjetunionen. Av de 38 centralkommittémedlemmar som valdes 1929 dog 7 i Tyskland och 6 i Sovjetunionen. Av de 131 medlemmarna och suppleanterna under Weimartiden föll 18 offer för Hitler och 15 för Stalin. 36 f d riksdagsledamöter dödades av Hitler och 13 av Stalin. Av de 127 delegaterna vid KPD:s grundande blev 4 dödade av högern, 4 av Hitler, 7 av Stalin.

³⁷ H Weber, ”Weisse Flecken” in der Geschichte, s. 20-22.

Myten om bulgarerna

En ihärdig myt gör gällande att de bulgariska kommunister som emigrerat till Sovjetunionen skulle ha sluppit undan på grund av det skydd de skulle ha fått av Dimitrov. Om detta ämne skriver Milovan Djilas: ”För de bulgariska emigranterna var det en stor lycka att Dimitrov var sekreterare i Komintern och besatt så stor auktoritet. Han räddade många av dem.”³⁸ Genom att in i minsta detalj spela rollen av en kapo i ett koncentrationsläger, såg Dimitrov, som vi ändå sett lämna ut de blivande offren, givetvis till att skydda de sina – sina egna anhängare – vilket reducerade antalet offer bland bulgarer i ledande ställning. Detta förhindrade inte att massakern drabbade huvuddelen av emigranterna, varannan ungefär, kring 1 000 enligt en del uppgifter, mellan 400 och 600 enligt andra. Det rörde sig dessutom om ett selektivt skydd. Dimitrov fick loss Khristo Kabaktjiev ur Ljubjanka, men hans hälsa hade skadats för gott av denna vistelse. Han ”räddade” också sin svåger, Vilko Tjervenkov, medan hans medanklagade i Leipzigerättegången, Blagoj Popov, dömd och med 16 år i Gulag bakom sig, sade att Dimitrov inte lyfte ens ett lillfinger för honom, trots upprepade vädjanden om en insats. Han var måg till Otto Kuusinen och ledde också en tendens som bekämpade Dimitrov och som dennes anhängare betecknade som ”vänstersektister”. Vasil Tanev, den tredje bulgaren som stod inför rätta i Leipzig, blev också dömd och skulle bara lämna Gulag för att möta döden i ett självmordsmässigt fallskärms hopp.

Krum Basjvakov, kommunistisk aktivist i Bulgarien och därefter elev vid en militär akademi, en tid ansvarig för de bulgariska kommunisterna i Sovjetunionen, därefter politisk kommissarie inom en brigad i Röda armén, arresterades och avrättades 1937, liksom Petar Iskrov, ledare för ungdomskommunisterna, dömd till döden i hemlandet, vänsterkritiker av Dimitrov, medlem av internationella kontrollkommissionen sedan 1935. Men vi vet nu att vi till namnet Iskrov, som var ledare för Dimitrovs motståndare i partiet, dessutom måste lägga till de av hans kamrater inom ungdomsförbundet som kommit med i partiledningen på 1930-talet och var motståndare till Dimitrov. Det handlar om namn som Giorgi Lambrev, som under namnet Rosen arbetade för Profintern, Ivan Pavlov, alias Encho, tidigare partiets generalsekreterare, Ivan Vassiljev, alias Bojko, Nevena Gentjev, samtliga tidigare Kominterns protegéer mot Dimitrov. Som Blagoj Popov framhöll i en pamflett 1981, blev dessa personer direkta offer för Dimitrov och Kolarov i de två rättegångar som fått namnen ”den ukrainska sammansvärjningen” och ”trotskisterna” – vänstersektisterna – som offentliggjordes i en anklagelseskraft av Kolarov strax efter rättegången mot de Sexton, som ledde till hundratals offer, just Dimitrovs bulgariska motståndare. Pantelejev³⁹ uppmärksammar dessutom den repression som inom OMS drabbade Petko Petkov, dömd till 15 års fängelse. Vi kan tillägga Boris Stomonjakov, flyktig som blivit diplomat, och Kofardijev postumt!

Övriga partier

Det fanns betydligt färre offer bland rumänerna, som var mindre betydande numerärt och drabbades hårdare av repressionen på hemmaplan än i Sovjetunionen. Alexandru Dobrogeanu-Gherea var son till partiets grundare, Constantin, Rakovskijs vän. Han satt fängslad flera år i hemlandet och flydde 1932 till Moskva, arresterades 1936 och dog i fängelse 1938. Marcel Pauker hade varit partiets generalsekreterare och sades vara en av Rakovskijs bästa lärjungar. Han anklagades för att ha samarbetat med Zinovjev och likviderades i fängelset strax efter den första Moskvarättegången. Ghiza Moscu hade haft höga ansvarsposter i Moldavien, men blivit utpekad som ”borgerlig nationalist”. Branko Lazitch omnämner Clara Schain, Dr Rozvany, ledande kommunist i Transylvanien, arbeterskan Elena

³⁸ M Djilas, [Samtal med Stalin](#), s 15 (versionen på marxistarkivet)

³⁹ Michail Pantelejev (inte Panteliev), ”La terreur stalinienne en 1937-1938; les chiffres et les causes”, *Communisme, Les Kominterniens II*, n° 40-41 1995, s. 37-52.

Filipovici, ledande ungtkommunist och hjältinna inom hela partiet efter en spektakulär rymning. Under namnet Maria Ciobanu var hon verksam inom Kominterns sekretariat 1935. Köblös, från den ungerska folkgruppen i Rumänien, tillhörde också offren.

Nämnas bör också de grekiska ledare som hade flytt till Sovjetunionen efter att ha dömts till fängelse: Andronikos Khaitas, f d generalsekreterare och den man som genomfört staliniseringen av partiet, arresterad och avrättad i Ryssland liksom hans högra hand Kostas Eftychiadis, Giorgios Kolozov, generalsekreterare för ungtkommunisterna, medlem av partiets centralkommitté, f d elev vid KUTV i Moskva, och Giorgios Douvas, sekreterare för ungtkommunisterna, medlem av politbyrån inom KKE och ungdomsinternationalen KIM:s exekutiv.

Det var många finländare som hade flytt till Ryssland sedan deras egen revolution misslyckats, och det verkar inte som de fick mycket beskydd av Otto Kuusinen. I likhet med ungrarna fanns många offer bland dem. Kullervo Manner, den tidigare socialistledaren och talman i parlamentet i början av revolutionen, dömdes till tio års fängelse 1935 och försvann i likhet med sin livskamrat Hanna Malm, hjältinna under revolutionen och i det underjordiska arbetet. Samma öde drabbade de tidigare ledarna för revolutionen som Edward Gylling, som varit finansminister, Eero Haapalainen, f d chef för Röda gardet, Mauno Heimo, tidigare Zinovjevs sekreterare och som hade tillhört Kominterns organisationsbyrå, hans direkta ”husbonde”, Gustaa Rovio, f d chef för milisen i Helsingfors, arresterad 1937 och avrättad 1938, Jukka Lehtosaari, partiordförande och representant i exekutiven, arresterade den 27 januari 1938 på 20-årsdagen av revolutionen i Finland, Eino Rakhia, nära medarbetare till Zinovjev och utesluten sedan 1928. I sina memoarer nämner Arvo Tuominen andra offer som juristen Eino Laaksovirta, den röde professorn Väinö Pukka, Kominternagenten Niilo Virtanen, f d instruktör i Kanada och specialist på underjordiska operationer som bl a varit i Tyskland efter 1933, den kraftigt fabulerande Erki Kaljunen – han hade aldrig varit ledare för Röda gardet – som blivit chef för en fabrik i Moskva, och Johannes Mäkinen, som varit partiets representant i exekutiven, avrättad i likhet med sin hustru Martha Moritz. Inkeri Lehtonen begick misstaget att ha två officiella makar, men lyckades undgå att bli dödad. Toivo Antikainen och Aino Aaltonen överlevde på grund att de hade turen att sitta fängslade i Finland, i skydd för mördarna, i samma ögonblick som deras kamrater massakrerades.

Estländarna drabbades hårt. Beträffande det estländska kommunistpartiet (EKP) talar Jangowski och Kuuli, som tidigare citerats, om tusentals offer. Till att börja med Hans Pögelman, som hade varit delegat vid Kominterns första kongress och blivit avpolletterad 1935, Rudolf Vakman, långvarig partisekreterare i Reval (Tallinn) och Otto Rjästas. Jan Anvelt, en gång Zinovjevs högra hand i Komintern, dog av de slag han tillfogades av undersökningsdomaren Langfang under åtta timmar. Hans medarbetare Eduard Allas avrättades liksom hans livskamrat Alida, teknisk sekreterare. EKP:s representant utomlands, Johannes Meerits (Leo Looring i Sovjet) kallades till Moskva men vägrade att åka och fick politisk asyl i Sverige.

Efter Knoring (Knorin) och Richard Mirring dödades alla de lettländska ledarna, först två framträdande medlemmar av SUKP:s ledning av lettländsk börd, Jan Rudzutak och Robert Eikhe samt även den 73-årige veteranen Robert Endrup. Den ansvarige för lettiska sektionen inom Komintern, Jan Krumins, arresterades och avrättades 1938, liksom Julijs Danichevskis och Janis Lenčmanis, två gammelbolsjeviker, och givetvis, som redan omtalats, Janis Berzins, Karl Ballod, Filip Milter, Minna Koher, anställda vid exekutiven, samt Robert Martynovitch Kirchenstein, alias Prince, David Beika, som hade återkommit från Spanien, och tjekisten Reinhold Berzin för att inte glömma Karlis Jansons, som under namnet Charles Edward Scott spelat en viktig roll i Nordamerika och Japan, därefter inom Profintern. Beika överlevde.

Litauern Alexa, alias Angaretis, som stått för utrensningarna i Jugoslavien under namnet Bradonia, skulle också till slut falla. Andra hade fallit före honom som Rafail Rasikas, en veteran inom den lettiska och litauiska socialdemokratien som gått med bolsjevikerna 1917. Partierna i de tre baltiska staterna hade inte längre någon ledning. Till och med Mickiewicz-Kapuskas, som dog en naturlig död 1935 skulle *post mortem* anklagas för "trotskism".

Gjorde Togliatti något för att skydda italienerna? G Zaccaria har upprättat en lista på 200 italienska kommunister, som hade dött i Sovjetunionen under utrensningarna, framför allt i lägren, och Aldo Agosti verkar hålla med om denna siffra. Dante Corneli⁴⁰, själv ett av de offer som lyckades undkomma, har svarat för många upplysningar. Ett enda av offren var någon förgrundsfigur – det var Edmundo Peluso, tryckare som blivit journalist och som rest runt i revolutionens Europa, anslöt sig till PCI, ingick i partiledningen och tog sin tillflykt till Sovjetunionen, där han först verkade inom Kominterns apparat och därefter vid Marx-Engels-institutet. Han dog i Gulag 1942. Vi kan också nämna den tidigare sekreteraren i Roms kommunistiska federation, Vincenzo Baccalà, som anklagades för att ha kritiserat Stalin på Interclub i Odessa, arresterad och avrättad 1937 efter att ha blivit vägrad möjligheten att fara till Spanien och kämpa. Ugo Citerio arresterades vid återkomsten från Spanien, där han bekämpat en annan frivillig, Premoli, liksom tjekisten Lampredi, Giuseppe Rimola, de italienska ungtkommunisternas representant i Moskva, hjälten från strejkerna i Turin, Lino Mansergivi, förtroendevald inom Röda arbetarhjälpens, arresterad och försvunnen. Aldo Gorelli, arbetare från Novara, f d medlem av ungtkommunisterna, delegat vid andra och tredje Kominternkongresserna, arresterad 1936, död i Kolyma. Spriano uppger att 104 har blivit rehabiliterade, nämner ett tjugotal kommunistiska kadrer som hade dömts av de fascistiska domstolarna och dött i fängelse i Sovjetunionen, där de sökt sin tillflykt. Dante Corneli nämner också Francesco Misianos sorgliga öde, han dog under utredningen av uppgifterna om att han 1934 närvarat vid ett möte med f d ungtkommunister – bl a Tjatskin och Fajvilovitj⁴¹ – som NKVD kopplade samman med planeringen av mordet på Kirov.

Ett annat känt offer för utrensningarna var en av de kommunistiska pionjäreerna i Österrike, Franz Koritschoner, som hade stått i kontakt med Lenin under första världskriget och tillhört ledningen för det österrikiska partiet. Han arresterades i Moskva 1937, överlämnades 1940 till Hitler, tillsammans med några andra anhållna, och avled 1941.⁴² Bland dem som också försvann märks österrikarna Malka Schott, alias Hertha Müller, centralkommittémedlem och Otto Steindrück, som redan omnämnts bland tyskarna, en f d officer i den kejsarliga armén som blivit specialist på underrättelsefrågor.

De schweiziska kommunisterna hade också sin andel bland offren genom att de försett Komintern med en rad medarbetare. Förutom Fritz Platten, förstås, bör nämnas Lydia Dübi, bosatt i Sovjet sedan 1924, elev vid Leninskolan och därefter posterad för OMS räkning i Paris från 1932. Hon kallades tillbaka 1937, anklagades för kontakter med "de försonliga" och avrättades. Bertha Zimmermann, som kommit helt ung till Moskva, var länge gift med Fritz Platten och hade även hon haft förtroendeuppdrag inom OMS. Hon arresterades 1937, dömdes till döden och avrättades. Peter Huber tillfogar också flygaren Ernst Schacht, officer inom Röda armén, som kallades tillbaka från Spanien och avrättades 1937 tillsammans med hela sin familj.⁴³ Frågan står öppen om många andra.

⁴⁰ D Corneli, *Persecutori e vittime*, s. 75.

⁴¹ Ibid.

⁴² H Sehr Franck, jfr 41.

⁴³ Jfr 42

Nästan samtliga judiska aktivister som hade tillhört det palestinska partiet ingick bland offren. Nahoum Leschchinski, som kommit från Ryssland 1920 och varit Kominterns representant i Egypten 1931, arresterades 1936. Yehel Kossior, som också varit aktiv i Egypten, Wolf Auerbukh, ledande inom det palestinska partiet mellan 1923 och 1929, Yashaia Darfel, Moíshe Kupermann, säkerhetsansvarig inom det palestinska partiet mellan 1924 och 1929, Eliha Tepper, ”Elie ryssen”, aktiv i solidaritetsarbetet med det drusisk-syriska upproret 1925-1926, en av ledarna inom kommunistpartiet i Syrien och Libanon, gick samma öde till mötes.

På denna långa lista tillkommer en medborgare från ett demokratiskt land, men ett litet sådant, Arne Münch-Pedersen, delegat vid exekutiven. Han arresterades och dog i fängelse innan han hann ställas inför rätta. Likaså avrättades paret Freund, pionjärer inom det portugisiska partiet.

Mexikanen Evelio Vadillo, lärare, ungt kommunist på Mellas tid, f d deporterad på Islas Marias, medlem av kommunistpartiet och organisatör av fysiska angrepp på trotskisterna, tog sig till Sovjetunionen och försvann där.

Tvärtemot vad som uppgetts försvann inte kinesen Guo Shaotang, som representerade KKP i exekutiven och sannolikt tillhörde ”hemliga polisen”, tillsammans med ett dussintal kinesiska trotskister, och Sacha Pantsov kunde intervjuas honom i samband med sin avhandling.* Liu Shaoqi uppges ha klarat sig med nöd och näppe sedan Dimitrov sett till att han släpptes ur fängelset. Wang skriver att tre veteraner inom det kinesiska partiet, Yu Xiusong, Dong Yixiang och Zhou Dawen, misstänkta för ”trotskistiska sympatier”, arresterades i Xinshiang i Kina, fördes 1937 till Sovjet av Wang Ming, och avrättades där 1938. Det verkar som om de drabbats av repressionen första gången i samband med att de gick på Leninskolan när skolans rektor Kirsanova blev utrensad. De hade då förvisats till Sibirien.

Indiernan Virendranath Chattopadhyahy, Abani Mukherjee och G A K Luhani, tidigare nämnda i detta verk, skulle mista livet i Sovjetunionen. Alla koreanska kommunister arresterades och många av dem avrättades. Precis som turkarna, med Salih Hacıoglu i spetsen.

Den iranske kommunisten Sultanzade, f d partiledare, avrättades 1938.

En sakkunnig författare nämner ”engelsmannen Charles Johnson”, som vi inte känner till något om, eventuellt kan det röra sig om Charles E Scott, som också gick under detta namn. Hans verkliga namn var Karlis Jansons, omnämnd tidigare. Bland offren fanns däremot Rosa Cohen, av polskt ursprung, och gift med Petrovsky Bennett.

Slutligen bör nämnas en man som länge troddes vara avrättad och som det är svårt att koppla samman med något specifikt parti. Manfred Stern var i ordets verkliga bemärkelse en av Kominterns militära ledare, deltog i striderna 1921 och medlem av förberedelserna 1923 i Tyskland. Under namnet general Kleber var han en av de mest populära ledarna för de internationella brigaderna i Spanien. Vi vet nu att han var en vänsterkritiker av folkfrontspolitiken och att han inte dog i Gulag, trots att han tillbringade årtal där.

Mördare i full frihet

Seriemassakern var bara möjlig på grund av att de personer som siktet var inställt på befann sig i fällan i Sovjetunionen, utan möjlighet att undkomma eller gömma sig. På andra håll gällde det att spåra upp dem. De brott som begicks därvid har skamlöst förnekats, ofta under försök att skylla dem på andra. Idag minns ingen att mordet på Trotskij, som ändå övervakades direkt av NKVD, på sin tid av tidningar som lydde Stalins order tillskrevs ”en ångerrull trotskist” och att mördaren burit på sig ett brev i syfte att ge tyngd åt denna version. Vi ska inte tala om mordet på Lev Davidovitj Trotskij, som nu är uppkälat. Låt oss bara erinra

* Se Alexander Pantsov, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution 1919-1927* (2000) – Red

om att de ansvariga inom Komintern, först och främst Earl Browder, mobiliserade det mexikanska partiet för att få det att ställa upp på brottet och att en annan ledare för det amerikanska partiet – Louis Budenz hade skaffat den blivande mördaren en dörröppnare, en viss Gertrude, om vilken det idag är känt att hon var gift med en ledare för det venezolanska partiet och att hon i Frankrike vilade ut hos två agenter för underrättelsetjänsten, för övrigt medlemmar av 15:e sektionen av SFIO – socialistpartiet, paret Béranger. Vi ska heller inte tala om hur hans son Lev Lvovitj Sedov dog – efter att i flera år ha övervakats av agenten Zborowski – och där Jagoda och Jezjov tävlade om ansvaret för hans utsända mördare – den senares agenter torterade den förres för att få dem att ”bekänna” att de *inte* hade dödat honom! Även om det idag är känt att den f d PCI-ledaren Pietro Tresso blev mördad 1943 i den franska motståndsrörelsens *maquis* av Giovanni Sosso, en italiensk kommunist och medlem av den sovjetiska underrättelsetjänsten, vet man fortfarande inte vilken ”framstående ledare inom PCI och Komintern”, som därefter skyddades av Togliatti, som gett order om mordet.⁴⁴ USA sparades heller inte och det som fått namnet ”Robinson-Rubens-affären” började med kidnappningen av och det definitiva försvinnandet av en kvinna som var på väg att bryta med stalinismen. Juliet Stuart Poyntz var en känd lärare, f d medlem av partiet i USA och medlem av underrättelsetjänsten, delegat på Kominterns sjätte kongress. Denna affär förblir ett mysterium.⁴⁵

Vi har redan talat om hur Orlovs män mördade Andrés Nin och nämnt hur många aktivister, spanjorer och utlänningar som under spanska inbördeskriget råkade ut för samma yrkesmördare. Det skedde många mord på frivilliga som hade kommit till Spanien för att strida. Apôlonio de Carvalho, en av Moskvas utsända vid denna tid, omtalade nyligen med beklagan mordet på Alberto Bomilcar Besouchet, f d löjtnant i den brasilianska armén och en medlem av det brasilianska partiet som vunnits över till vänsteroppositionen. Enligt vad som framkommit i Brasilien hade han stridit ärofullt vid Guadalajarafrenten och, efter att ha befordrats till överste, blivit överförd till general Miajas stab. Han försvann därefter spårlost. Det råder ingen tvivel om att han blev mördad. Denna bok var nästan klar när forskaren Dainis Karepovs lät oss ta del av vad han påträffat i de kopior av Moskvaarkiven som finns i Rio: Besouchet skulle ha dött i samband med Majdagarna 1937 i Barcelona. Ett brev i detta ämne lämnar inget utrymme för tvivel: Tina Modotti, Vidalis sambo, hade sett till att han blev jagad. Ett annat mord har blivit helt belyst av den schweiziske historikern Peter Huber; det som drabbade underrättelseagenten Ludwig, vars riktiga namn var Nathan Poretski, som efter sin död bara är känd som Ignace Reiss⁴⁶, en professionell aktör i skugglandet som vi uppmärksammat i Sachsen 1923 och som organiserade de första inköpen och transportererna av vapen till Spanien. Efter den andra Moskvarättegången hade han smällt igen dörren efter sig och meddelat att han anslöt sig till Fjärde internationalen. Efter detta var han hela tiden förföljd av mördarnas hantlangare och blev lockad in i ett bakhåll i Schweiz, där han mördades av ett gäng mördare under ledning av Michel Strange, tidigare okänd. Historiens ironi gör att Gertrud Schildback, den f d tyske kommunist, som lockat in honom i bakhållet, arresterad 1938 och dömd 1940, dog i Gulag, medan Sergej Efron, en av ledarna för gänget, f d officer i

⁴⁴ P Broué och R Vacheron, i samarbete med A Dugrand, *Meurtres au maquis*.

⁴⁵ P Broué, ”L’affaire Robinson-Rubens”, *Cahiers Léon Trotsky*, n° 3 1979, s. 151-202, här s. 160-164. [Se även Max Shachtmans artikel [Nya GPU-komplotter avslöjade. Utrensningarna fortsätter – Red](#)]

⁴⁶ Som om den historiska sanningen vore lätt att hitta döper Daniel Kunzi i en tevefilm om Nathan Poretski, den man som efter sin död kallades Ignace Reiss, till Ludwig Reiss, en dubbel orimlighet, ett namn som var en pseudonym som han aldrig bar men som var oskiljaktigt från förnamnet Ignace. Han ger honom därmed både en barndom och ett helt liv. Inga vänskapliga påminnelser kunde hindra honom från att framhärda i detta oförsvarliga beslut. Antagligen anser han att en skapare av en film som framställs som dokumentär kan vanställa, rent av ändra namnen på sina personer som det behagar honom. Skulle det vara en form av kunglig rättighet, ”författarens rättighet”?

den vita armén och gift med poeten Marina Tsvetajeva, blev avrättad i Sovjetunionen, där han sökt sin tillflykt, och att hans hustru hängde sig. Slutligen har Sudoplatov oblygt kommit med detaljer om mordet på en medarbetare till Trotskij, tysken Rudolf Klement, som lurats av litauern Taubman och blev mördad av Korotkov och en f d turkisk officer.

Det härskar också ett mysterium över Willi Münzenbergs död 1940 i Frankrike, dit han flytt. Han stod mestadels i centrum för alla frågor som rör Pjatskijaffären och alla bekännelser man hade försökt pressa ur så många män och kvinnor. Givetvis var det i full vetskap om vad som väntade som han vägrade att efterkomma den kallelse till Moskva som Stalin bett Dimitrov att skicka honom den 11 november 1937. Envetna rykten gör också gällande att den iranska polisens massaker 1938 på en kommunistisk grupp kring Dr Taqi (eller Taghi) Arani skulle ha följt sedan den blivit angiven av Abdussamad Kambakhsh, en iranier inom den sovjetiska underrättelsetjänsten som infiltrerat gruppen. Arani var lierad med de ledare som blivit uteslutna på grund av sitt ”vänsteristiska” motstånd mot folkfronten.

För den som kan tvivla på Stalins målmedvetenhet i mördandet vill vi bara erinra om att den sovjetiska pressen under *perestrojkan* avslöjade att underrättelsetjänstens långa arm 1953 i München utan misskund mördat tjeckoslovakern Wolfgang V Salus, vars brott bestod i att han 1927 hade anslutit sig till Vänsteroppositionen i sitt land, träffat Trotskij och deltagit i dennes kamp. Salus död, några veckor efter Stalin, ansågs ha naturliga orsaker. Men redogörelsen för brottet, adresserat till hans efterträdare, återfinns i arkiven och har publicerats genom Natalja Gevorkjans försorg.

NKVD:s förhör

NKVD:s förhör⁴⁷ ger ytterligare bidrag. Först av allt hittar man en viktig bekräftelse på Béla Kuns oppositionella hållning från 1932 och om det ”block” han då hade bildat med Lénski och Heinz Neumann. Det är sannolikt: Trotskij hade lagt märke till ett kritiskt inlägg av Lénski vid det tolfte plenarmötet. A L Abramov räknar upp de sammansvurna, nämner Pjatskij, Knorin, Béla Kun, Krajewski; bakom Pjatskij fanns Boris Vassiljev, Mike Grollman, Niilo Virtanen, Boris Idelson; bakom Knorin fanns Grigorij Smoljanskij och Andrej Karolski; bakom Béla Kun Heinrich Süsskind. Enligt Abramov hade Magyar gjort resor till Paris, Mirring till London, Henrykowski till Oslo för att träffa Trotskij eller trotskister. Abramov nämner en liten sammansvärjning som syftade till att Pollitt skulle ta till orda mot Dimitrov på den sjunde världskongressen. Eberlein, som också nämner denna period, talar om att Harry Pollitt deltagit före sjunde kongressen och om Münzenberg, som han uppger hade kontakter med Erich Wollenberg. Ludwig Magyar, som arbetade vid Kominterns sekretariat, arresterades 1934 efter mordet på Kirov. Den 29 december angav han folk inom Kominterns apparat, vilka, enligt undersökningsledarna, tillhörde ”den zinovjevitiska organisationen”: det var Smoljanskij, Mirring, Béla Kun, Gerhardt (Eisler), Süsskind, Rylski, Kirsanova, Sjubin, Javlonskij, Lorenz, Pavel Mif och Stepanov. Undersökningsledarna hade ”arbetat med bred borste”. Affären togs inte upp förrän 1937 i samband med att man förberedde attacken på högern via rättegången mot Bucharin. Det verkar som om NKVD:s folk var mest inriktat på att organisera en rättegång mot Komintern. De först arresterade var Béla Kun, Abramov, Smoljanskij, Tjernomordik, Melnikov och Knorin, som uppenbarligen var mycket samarbetsvillig men som blev utsatt för oerhörd tortyr. Den 1 juni 1937 berättade han för förhørsledarna om kontaktvägarna i den grupp som enligt honom leddes av Béla Kun, Vassiljev och Kostanjan. Pjatskij skulle där ha ansvaret för

⁴⁷ Vi använder oss här av kopior som vi erhållit med posten och vars autenticitet vi verifierat. Vi känner till referenserna, men citerar dem inte eftersom vi inte använt dem i vårt arbete. Vissa av dessa texter återfinns i *The International Newsletter*, n° 7-8, 1996

kontakterna med Bucharin, Kostanjan med Lominadze, Magyar med Zinovjev och Abramov med Trotskij.

Det hela skulle påskyndas genom Pjatsnitskij's inlägg på centralkommittémötet i juni. De flesta utpekade arresterades mellan juni och augusti. Vi har inte tillgång till något förhållningsprotokoll med Béla Kun förrän från december 1937 och med Eberlein från augusti 1939. Dessa höll ut längre än de övriga. Av dem som vad vi kunnat förstå angavs för första gången i denna affär, som både var ny och gammal, återfinns i maj Abramov och två kurirer inom OMS, bröderna Feyerherd, Fritz Keller och Pavlov; i juni Sauerland, Alfred Kurella, Paul Dietrich, Karl Brückmann, som blivit angivna av Knorin; i juli Georg Samueli, dvs Manuilskij själv, ungraren Laszlo Pollaszek – GPU:s man inom Komintern, bröderna Krejcsi, även de ungrare, kurirer för OMS som blivit angivna av Magyar. I augusti angav Krajewski praktiskt taget alla tjänstemän inom Kominterns centrum, men även personer från den tyska militära apparaten som Kippenberger, Otto Bulian, Thälmanns sekreterare Werner Hirsch och ”Max Richter”, framställd som en av de mest aktiva konspiratörerna (det rörde sig om Hermann Schubert). I september angav Smoljanskij ytterligare några tyskar: Hans Knoch från avdelningen för massorganisationer, Heinrich Meyer (Most) från Kominterns sekretariat, Thälmanns gamle medarbetare Ernst Birkenhauer. I december fogade Béla Kun Gyula Alpari, som inte befann sig i Moskva, till listan, Garai, alias Karl Kurchner eller Kürschner, Kreps, förlagsansvarig, Erich Wendt, Martha Moritz, som representerade Finland utomlands. Eberlein hade inte längre någon kvar att ange när han gav upp och angav folk som redan var angivna, rent av avrättade. Några år senare dödades han av sina vakter sedan han blivit alltför försvagad för att kunna transporteras. Reinhard Müller har sida vid sida publicerat – och det är omskakande – hans bekännelse och ett brev som han hade skickat till sin hustru, där han talade om vad som skett i verkligheten.⁴⁸ Låt oss bara konstatera att denna konspiration – den andra – bara tjänade till att samla ihop namn på personer som skulle sändas mot döden.

Ett förfärande bokslut

Åtskilliga författare har apropå massakern på Kominternfolk i Sovjetunionen upprepat det berömda uttrycket ”Revolutionen äter sina barn”. Denna intressanta formulering är dock inte på sin plats här. 1937 representerade inte Stalin revolutionen och de som han ”ät” var inte dess barn, utan de ledsamma spillrorna av den. Oavsett om den ”komplott” som Béla Kun och hans kamrater var inblandade i var en seriös historia eller bara en av dessa ”komplotter” i upprymt tillstånd som det finns så många exempel på i det stalinistiska Ryssland, påvisade det ändå att det fanns en opposition mot Stalin som denne aldrig kunde förlåta: avsikten blev till ett brott, som framgår av det öde som drabbade Pjatsnitskij, avrättad för att ha röstat ”mot” i centralkommittén. Under våra efterforskningar⁴⁹ har vi på ett oantastligt sätt, anser vi, visat att den första Moskvarättegången var resultatet av Stalins vilja att utrota de som hade bildat ”blocket av oppositionella” mot honom, något som symboliserades av att sida vid sida på de anklagades bänk återfanns Zinovjev och Ivan Nikititj Smirnov, mannen från detta block. Vid plenarmötet i juni talade Jezjov, precis som Stalin hade gjort i det ryktbara telegrammet från Sotji som signalerade att klockan var slagen för Jagoda, i det hotfulla meningsutbyte som följde på Pjatsnitskij's inlägg, om att NKVD låg fyra år efter. Det var helt klart: 1937 gjorde Stalin upp räkningen med 1932. Räkningen med ryssar inom Kominterns exekutiv och med sådana som Béla Kun. Räkningen med Tuchatjevskij liksom med Bucharin.

Stalin följde mycket noga denna massaker, som han hade beordrat. Den 11 februari 1937 hade han försäkrat Dimitrov: ”Alla ni inom Komintern arbetar hand i hand med fienden.” Och

⁴⁸ R Müller, ”Der Fall des Anti-Komintern Blocks; ein vierter Moskauer Schauprozess?”, *Jhk*, 1996.

⁴⁹ P Broué, ”Trotsky et le bloc des oppositions de 1932”, *Cahiers Léon Trotsky*, n° 5, 1980, s. 6-37. [[Trotskij och blocket mot Stalin 1932](#)]

sedan Jezjovs uttalande att de största spionerna hade byggt bo i Komintern. Den 7 november 1937 – på 20-årsdagen av revolutionen – anförtrorde Stalin Dimitrov att man inte fick gå för snabbt fram med att avslöja den kontrarevolutionära verksamhet som just upptäckts. Han preciserade sig: ”Knorin är polack och tysk spion (sedan länge och ända till helt nyligen). Pjatinitskij är trotskist. Det säger alla (bland annat Knorin). Kun har ljerat sig med trotskisterna mot partiet. Det är mycket sannolikt att han också är inblandad i spioneriet.”⁵⁰ För honom var Komintern en liten skadlig klick, en butik (*lavotjka*). I samarbete med Kominterns kaderkommission likviderade man den genom att släppa lös Jezjovs hundar. Och de gick fram efter gammal vana: hot, slag, utpressning mot de närstående. Turen skulle komma till dem och spåren täckas över. Med beklännelse efter beklännelse upprättade man en kedja vid vilken man nitade fast nya misstänkta och nya ”skyldiga”, under alla omständligheter nya offer. Det var det byråkratiska systemet som hade kommandot, det var det som gav detta intryck av galenskap som repressionen iklädde sig. Det var inte Stalin som var galen. Han var tyrannen som slog vakt om sin makt. Som det föll sig och när det föll sig. ”Komplotten” mot honom från folk inom Komintern var bara en sida av det allmänna missnöje som hade brett ut sig inom partiet och som nu 1932 skakade byråkratin och de ledande skikten inom denna.⁵¹

Vid återkomsten till Moskva senare samma år, 1932, kände Günter Reimann att vårblommorna vissnat, att det rådde en dyster och pessimistisk atmosfär som, efter hans sista besök på Kominterns kontor, fick honom att dra slutsatsen att hans vänner redan förlorat sista möjligheten att ”befria sig” från partibyråkratin och, i samma andetag, från hotet från Hitler. Låt oss anta att Stalin och Jezjov hade rätt när de slog fast att deras säkerhetstjänst, deras politiska polis, låg flera år, fyra eller fem, efter de personer som de skulle slå till mot 1937. Det är tänkbart. Lika tänkbart som att ledningen för NKVD under dessa år hade nöjt sig med att hålla ett öga på personer som var tillräckligt betydande för regimen och att dessa därigenom iakttog viss försiktighet och kanske nöjde sig med att muttra och ”konspirera” runt ”en tekopp” – och att Stalin uppfattade denna försiktighet som ett brott.

Återstår frågan varför han slog så hårt mot personer som inte verkade i stånd att hota honom på allvar hädanefter. Vi har personligen och i ett privat samtal hört en möjlig förklaring från en som hade tillhört NKVD, Valentin Beresjkov som länge varit Stalins tolk, i samband med ett kollokvium i Thionville. Enligt honom hände det att Stalin blev förtrolig. En dag skulle han ha sagt till honom – men Beresjkov nämner inte detta i sina memoarer – att han hade lärt sig mycket av Hitler. Framför allt hade denne visat honom det enda verkingsfulla sättet att handskas med opposition och oppositionella genom det uppenbart slående exemplet med De långa knivarnas natt och massakern på Ernst Röhm och ledningen för SA som ”konspirerade” mot honom. För Kominterns män och kvinnor i Sovjetunionen blev därför åren 1937 och 1938 tack vare Hitler en lång, mycket lång, ”långa knivarnas natt”. Det har nyligen upptäckts att NKVD hade färdigställt åtskilliga dossierer mot ledande namn inom Komintern som förberedelse till en eventuell rättegång, där scenariot omarbetades minst tre gånger: Dimitrov själv, men även Manuilskij, Walter (Tito), Togliatti, Jacques Duclos, Harry Pollitt, Šmeral, Zapotocky, Pieck och Ulbricht, Mao Zedong, Zhou Enlai, Liu Shaoqi. Det tycks inte uteslutet att man för Stalins räkning hade skaffat sig medel att snabbt likvidera, i någon mening efter gottfinnande, alla ledare och alla anställda inom Komintern.

Men vad återstod nu, under och efter denna tragedi, av den ambitiösa Kommunistiska international som hade grundats 1919 för att leda den proletära världsrevolutionen till seger? Frågan hade uppstått redan efter den sjunde världskongressen. Inte bara för historikern: vi har sett hur Igor Pjatinitskij kom i beröring med den i sina kommentarer till sin mors bittra

⁵⁰ Citerat av Firtsov i *Journal du Dimitrov*, återgivet av Reinhard Müller.

⁵¹ Se B A Starkov, ”The Trial that was not held”, *Europe Asia Studies*, 46 (1994), s. 1297-1316.

minnen. Den är svår att undvika. Det handlar i själva verket om historien om en sovjetisk polisorganisation klädd i ett kadavers gamla paltor – Komintern – som man plockat av de identitetshandlingar, som vi nu försöker spåra upp med den obehagliga känslan att ha bytt ämne, i någon mening en urspårning under resans gång. Och det var ändå i detta ögonblick som unga kvinnor och män, i Frankrike, Spanien, USA, kom i kontakt med kommunismen med en blind tro på den, under folkfrontsepoken.

Detta kapitel var avslutat när vi fick kännedom om två viktiga artiklar, en av Boris Starkov, den andra av Reinhard Müller. Det är Boris Starkovs stora förtjänst att ha upptäckt de spår som, mitt under den massiva arresteringsvågen, pekade mot en rättegång mot personligheter inom Komintern. Reinhard Müller har också haft privilegiet att få tillgång till vissa dokument i KGB:s arkiv. Man kan då bara än mer beklaga att han, även om det sker inom citattecken, bidrar till att sprida förvirring genom att använda rubriken ”anti-Komintern-blocket”, dvs det begrepp som Stalin bestämt sig för att använda mot sina offer. För om det i själva verket rörde sig om någon operation mot Komintern så var den Stalins eget verk. Det enda anti-Kominternblock som fanns vid denna tid var det som gick från Hitler och Franco till Mussolini och Roosevelt, dvs regeringarna, medierna, de tidningar och den radio som hjälpte Stalin att göra sin tes trovärdig och misskreditera sina motståndare – något som förmodligen är helt unikt i världshistorien eftersom samtliga stödde honom i detta ärende, samtidigt som de svor på att han var deras fiende. Slutligen, ett ställningstagande kanske – men varför i all världen? – eller okunnighet; faktum är att ingen av de båda författarna ens verkar kunna gå med på existensen av detta ryska oppositionsblock, som vi har upptäckt och analyserat i över 15 år. Dess bildande 1932 ger denna fråga en helt annan dimension. Så länge de inte kan erkänna något som de själva inte har gjort så kommer dessa författare, och andra, att vara dömda att stå för ett partiellt synsätt och en ensidig inställning till utvecklingen och till fakta.

Lästips

[Om Moskvarättegångarna](#) av Kenth-Åke Andersson ger en utmärkt redogörelse för dessa beryktade skådeprocesser.

Om utrensningarna och terrorn riktad mot utlänningar i och utanför Sovjetunionen, se även [Den stalinistiska terrorn mot utlänningar i och utanför Sovjetunionen](#), samt kapitlet ”De utländska kommunisternas öde” i [Kremls klockor](#) av Arvo Tuominen

Mer specifikt om terrorn mot oliktankande socialister och anarko-syndikalister under spanska inbördeskriget, se avsnittet om detta i Broués [Kommunistiska Internationalen 1933-1938](#) (s. 66-68). Se även [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) av Martin Fahlgren och [Repressionen mot anarkister och POUM under spanska inbördeskriget](#) av Burnett Bolloten.

Om tyska kommunisters öde i Sovjet, se [Mina 13 ryska år](#) av Susanne Leonhard, [Fånge hos Stalin och Hitler](#) av Margarete Buber-Neumann, samt [Revolutionens barn](#) av Wolfgang Leonhard (son till Susanne Leonhard).

Hotell Lux i Moskva användes som bostadshotell för Komintern. Många kända kommunister från hela världen har under någon period bott där, bl a följande som samtliga blev viktiga ledare i sina hemländer: Walter Ulbricht [DDR], Josip Tito, Zhou Enlai och Ho Chi Minh. Se [Enkel resa till Hotell Lux](#)

Om de finländska kommunisterna, se kapitlet ”Dramat i Östkarelen” i [Kremls klockor](#) av Arvo Tuominen, [Vi skola nästan alla dö](#) av Aino Kuusinen, samt [Edward Gylling och hans familjs öden i Sovjetunionen/Ryssland](#) av Per-Erik Wentus.

Om det poliska kommunistpartiets öde, se K S Karols intervju med Isaac Deutscher [Det polska kommunistpartiets tragedi](#).

För den som vill detaljstudera utrensningarna i Komintern finns (på engelska) *Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939* av William J. Chase (2001), 514 sidor (finns även i pocketutgåva). Boken består huvudsakligen av (kommenterade) dokument från de sovjetiska arkiven.

